

Άλληλογραφία μεταξύ π. τοῦ Γεωργίου Φλωρόφσκι καί τοῦ π. Ἰωάννου Ρωμανίδη

Μητροπολίτου Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου Ἱεροθέου

Ἀπό τήν ἐπικοινωνία πού εἶχα μέ τόν π. Ἰωάννη Ρωμανίδη, ἀλλά καί ἀπό τά κείμενά του καί τίς προφορικές του ὁμιλίες γνῶριζα ὅτι εἶχε μιά πολύ μεγάλη σχέση μέ τόν π. Γεώργιο Φλωρόφσκι, τόν μεγάλο αὐτόν ὀρθόδοξο θεολόγο τοῦ 20οῦ αἰώνα. Τόν γνῶρισε στό Πανεπιστήμιο Columbia καί στήν Θεολογική Ἀκαδημία τοῦ Ἁγίου Βλαδιμήρου στήν Ν. Ὑόρκη τό 1953-1954, καί ἀργότερα τόν εἶχε ἐπιβλέποντα καθηγητή στό Πανεπιστήμιο τοῦ Harvard τό 1957-1964, καί εἶχαν μιά συνεχῆ οὐσιαστική ἐπικοινωνία σέ πολλά θεολογικά θέματα καί στήν κοινή ἀντιμετώπιση διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν προβλημάτων.

Σέ μιά διδακτορική διατριβή πού ἔγινε σέ Ἀμερικανικό Πανεπιστήμιο συνάντησα μερικά ἀποσπάσματα ἐπιστολῶν τοῦ π. Ἰωάννου Ρωμανίδη πού ἀπέστειλε στόν π. Γεώργιο Φλωρόφσκι. Αὐτό μέ παρὰ κίνησε νά ἀναζητήσω ὀλόκληρη τήν ὑπάρχουσα ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία.

Ἔτσι, στό ἀρχεῖο τοῦ π. Γεωργίου Φλωρόφσκι βρῆκα 25 ἐπιστολές τοῦ Ρωμανίδη στόν Φλωροφσκι, ἀλλά, δυστυχῶς, δέν διασώζονται οἱ δικές του ἐπιστολές ἢ οἱ ἀπαντήσεις του πρὸς τόν π. Ἰωάννη Ρωμανίδη, ἀλλά καί δέν γνῶρίζω τί ἀπέγινε τό ἀρχεῖο τοῦ π. Ἰωάννη Ρωμανίδη μετά τήν κοίμησή του, στό ὅποιο πιθανόν νά διαφυλάσσονταν οἱ ἀπαντήσεις τοῦ π. Γεωργίου Φλωρόφσκι καί θά εἶχαν ἰδιαίτερο καί σημαντικό ἐνδιαφέρον. Ἐλπίζω, κάποτε, νά ἐντοπισθοῦν καί νά δημοσιευθοῦν, ἂν, φυσικά, διασώζονται.

Ὅταν μελέτησα τίς ὑπάρχουσες ἐπιστολές τοῦ π. Ἰωάννου Ρωμανίδη πρὸς τόν π. Γεώργιο Φλωρόφσκι, διέκρινα πολλά ἐνδιαφέροντα σημεῖα πού δείχνουν τήν πορεία τῆς θεολογικῆς σκέψεώς του. Ὁ π. Ἰωάννης Ρωμανίδης ξεκίνησε ἀπό τόν π. Γεώργιο Φλωρόφσκι, ἔχει τίς βασικές του θέσεις καί σέ μερικά σημεῖα προχώρησε πιά πέρα ὡς πρὸς

τήν σχέση ιστορίας καί θεολογίας, ούσίας καί ένεργείας στόν Θεό, ώς πρός τήν έμπειρική γνώση τοῦ Θεοῦ, τόν ιερό ήσυχασμό.

Στήν συνέχεια θά γίνη μιά άνάλυση τῶν 25 έπιστολῶν αὐτῶν, οἱ ὁποῖες ὀλόκληρες δημοσιεύθηκαν στό βιβλίο μου μέ τίτλο «π. Ἰωάννης Ρωμανίδης ἕνας κορυφαῖος δογματικός θεολόγος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας».

1. Ἔντονη καί εἰλικρινής ἀλληλογραφία

Οἱ διασωθεῖσες έπιστολές τοῦ Ρωμανίδη εἶναι εἴκοσι πέντε (25) καί καλύπτουν τό χρονικό διάστημα ἀπό τόν Μάιο τοῦ ἔτους 1954 ἕως τόν Αὔγουστο τοῦ 1966. Δέν υπάρχουν έπιστολές ἀπό τόν Σεπτέμβριο τοῦ ἔτους 1960 ἕως τόν Ἀπρίλιο τοῦ ἔτους 1966, τό διάστημα, δηλαδή, πού ἦταν καί οἱ δύο στό Harvard καί στήν Θεολογική Σχολή τοῦ Τιμίου Σταυροῦ Βοστώνης καί, έπομένως, δέν χρειαζόταν ἡ ἀλληλογραφία. Ἐπίσης, δέν υπάρχουν έπιστολές ἀπό τόν Αὔγουστο τοῦ 1966 καί μετά, χωρίς νά γνωρίζουμε τήν αἰτία.

Πάντως, ὁ Φλωρόφσκι συνταξιοδοτήθηκε ἀπό τό Harvard τόν Ἰούνιο τοῦ 1964 καί ἀπό τό Φθινόπωρο τοῦ ἰδίου ἔτους μετακόμισε στό Princeton. Ὁ Ρωμανίδης ἐξελέγη καθηγητής στήν Θεολογική Σχολή Θεσσαλονίκης τό ἔτος 1968.

Ὅπως εἶναι γνωστόν ὁ Φλωρόφσκι κοιμήθηκε τό 1979 καί πιθανόν στό διάστημα ἀπό τό 1966 ἕως τό 1979 θά εἶχαν τηλεφωνική ἐπικοινωνία καί προσωπική ἐπαφή, γιατί, ὅπως θά δοῦμε, ἔτρεφαν ἀμοιβαία ἐκτίμηση καί ἀγάπη ὁ ἕνας γιά τόν ἄλλον, καί εἶχαν κοινά ἐνδιαφέροντα, ἀλλά δέν υπάρχουν ἰδιαιτερες πληροφορίες γιά τό χρονικό αὐτό διάστημα.

Στίς έπιστολές τοῦ Ρωμανίδη πρός τόν Φλωρόφσκι φαίνεται ὁ μεγάλος σεβασμός πού τρέφει γί' αὐτόν. Τήν πρώτη έπιστολή τήν ὀλοκληρώνει μέ τήν ἐκφραση: «ὁ πιστός ἐν Χριστῷ μαθητής σας» (ἐπ. 1). Σέ ἄλλες έπιστολές χρησιμοποιεῖ τίς φράσεις: «μετ' ἀγάπης ἐν Χριστῷ» (ἐπ. 2), «μετά πολλῆς ἐν Χριστῷ ἀγάπης, σεβασμοῦ καί

έκτιμήσεως» (έπ. 4). Τόν χαιρετᾶ μέ τήν φράση: «Μετὰ τῆς ἐν Χριστῷ ἀδελφικῆς ἀγάπης» (έπ. 23). Στίς προσφωνήσεις, τίς περισσότερες φορές, ὑπάρχει ἡ φράση: «ἀγαπητέ πάτερ Φλωρόφσκι» καί μερικές φορές «ἀγαπητέ π. Γεώργιε».

Ὁ Ρωμανίδης ἀποστέλλει ἐπιστολές στόν Φλωρόφσκι ἀπ' ὅπου κι ἂν εὐρίσκεται ὁ ἴδιος, ἀπό τό Παρίσι, τήν Γερμανία, τήν Ἑλλάδα, ἀλλά καί σέ ὅποιο μέρος κι ἂν βρίσκεται ὁ Φλωρόφσκι, ὅταν ταξιδεύη γιά διαφόρους λόγους ἢ λόγῳ ἔρευνας ἢ γιά νά συμμετάσχη σέ διάφορα Συνέδρια. Ἔτσι, τοῦ ἀποστέλλει ἐπιστολές στήν Χαϊδελβέργη. Σέ ἐπιστολή του θέλει νά μάθῃ νέα ἀπό τήν διαμονή του στήν Χαϊδελβέργη (έπ. 17). Τό ἐπόμενο ἔτος ὁ Φλωρόφσκι βρίσκεται πάλι στήν Χαϊδελβέργη καί τοῦ γράφει: «ἐλπίζω ὅτι ἐσεῖς καί ἡ μάτουςκα εἶχατε ἕνα εὐχάριστο ταξίδι καί ἀπολαμβάνετε τήν Χαϊδελβέργη» (έπ. 19). Σέ μιᾶ ἐπιστολή τόν διαβεβαιώνει ὅτι «τό ἐπόμενο γράμμα θά εἶναι πρός τήν Ἑλλάδα», ἀφοῦ ὁ Φλωρόφσκι θά πηγαινε στήν Ρόδο γιά τό Παγκόσμιο Συμβούλιο τῶν Ἐκκλησιῶν (έπ. 20). Πράγματι, ἔστειλε γράμμα στήν Ρόδο (21-5-1959) μέ τήν φράση: «ἐλπίζω ὅτι τό γράμμα μου θά σᾶς βρῆ καλά ἐσᾶς καί τήν μάτουςκα καί νά ἀπολαμβάνετε τήν Ἑλλάδα» (έπ. 21). Σέ ἄλλη ἐπιστολή γράφει: «Τοὺς θερμότερους χαιρετισμούς μας στήν μάτουςκα» (έπ. 18). «Παρακαλῶ δῶστε τίς καλύτερες εὐχές μου στήν μάτουςκα. Σᾶς χαιρετᾶ ἡ πρεσβυτέρα» (έπ. 24).

Στίς ἐπιστολές αὐτές, ὅπως θά δοῦμε στίς ἐπόμενες ἐνότητες, τόν ἐνημερώνει γιά ὅλα τά προσωπικά θέματά του, ἀλλά καί γιά ἐκεῖνα πού ἐνδιαφέρουν τόν Φλωρόφσκι. «Ὅταν μάθω πίο συγκεκριμένα νέα θά σᾶς ἐνημερώσω» (έπ. 19). Τόν ἐνημερώνει γιά τήν κληρικολαϊκή συνέλευση στό Buffalo καί γιά τήν ἐνδεχόμενη ἀπουσία του κατά τήν ἄφιξη τοῦ Φλωρόφσκι πού θά φθάσῃ «στίς 22 τοῦ μηνός 5 μ.μ.». Αὐτό δείχνει προσωπική καί συνεχῆ ἐπικοινωνία μεταξύ τους (έπ. 23). Ἡ ἐπικοινωνία τους εἶναι διαρκῆς καί στενή. «Τοὺς θερμότερους χαιρετισμούς μας στήν πρεσβυτέρα Φλωρόφσκι καί ἀνυπομονοῦμε νά σᾶς δοῦμε καί νά ξαναρχίσουμε τήν δουλειά» (έπ. 23). Ἐπίσης θέλει νά μάθῃ ὀρισμένα νέα. Γιά παράδειγμα θέλει νά πληροφορηθῆ ἀπό τόν

Φλωρόφσκι ἄν ἔκαναν κάποια σχόλια γιά ἓνα ἄρθρο του (ἐπ. 17). Τοῦ γράφει συχνά ἐπιστολές: «Θὰ ξαναγράψω σέ λίγες ἡμέρες, μόλις γυρίσουν οἱ φίλοι μου ἀπό τήν κηδεΐα» τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μιχαήλ (ἐπ. 18).

Ἀπό τήν ὑπάρχουσα ἀλληλογραφία πληροφορούμαστε ὅτι καί ὁ Φλωρόφσκι ἀπέστειλε ἐπιστολές στόν Ρωμανίδη. Ὑπάρχουν ἐνδεικτικές φράσεις γι' αὐτό. Στήν πρώτη διασωθεῖσα ἐπιστολή, πού τήν στέλνει ὁ Ρωμανίδης ἀπό τό Παρίσι, γράφει: «Λυπᾶμαι πάρα πολύ πού δέν ἀπάντησα στό σημείωμά σας νωρίτερα... Ἐλπίζω ὅτι θά μέ συγχωρήσετε» (ἐπ. 1). Πολλές φορές ἀνευρίσκεται ἡ φράση: «Χάρηκα πολύ πού ἔλαβα τό γράμμα σας» καί μάλιστα σέ δύσκολες στιγμές πού περνοῦσε (ἐπ. 11 καί 14). Σέ ἄλλη ἐπιστολή τοῦ γράφει: «Χάρηκα πολύ πού ἔλαβα τό γράμμα σας καί σᾶς εὐχαριστῶ πολύ γιά τά ἐνθαρρυντικά νέα καί ἰδιαίτερα γιά τό ἐνδιαφέρον σας γιά τίς σπουδές μου» (ἐπ. 10), πράγμα πού δείχνει ὅτι ὁ Φλωρόφσκι ἐνδιαφερόταν γιά τήν ἐπιστημονική ἐξέλιξη τοῦ Ρωμανίδη. Λαμβάνει συχνά ἐπιστολές. «Μόλις ἔλαβα τήν ἐπιστολή σας καί χάρηκα πολύ πού ἔμαθα νέα σας» (ἐπ. 18). Ὁ Φλωρόφσκι ἐνημερώνει τόν Ρωμανίδη γιά τίς κινήσεις του. Γράφει ὁ Ρωμανίδης: «Ἐλαβα τό γράμμα σας πρὶν λίγες ἡμέρες καί χάρηκα πολύ πού ἔμαθα τά νέα σας καί τίς δραστηριότητές σας» (ἐπ. 23). Ὁ Φλωρόφσκι τοῦ ἀποστέλλει ἐπιστολή καί ἀπό τήν Ἑλλάδα πού βρισκόταν ἐκεῖνο τόν καιρό: «Ἐλαβα τό τελευταῖο σας γράμμα ἀπό τήν Ἑλλάδα καί χαίρομαι πολύ πού εὐχαριστηθήκατε τόσο μέ τήν διαμονή σας στήν Ἑλλάδα καί στήν Κωνσταντινούπολη» (ἐπ. 22). Ὁ Φλωρόφσκι τοῦ ἀποστέλλει συχνά ἐπιστολές γι' αὐτό γράφει ὁ Ρωμανίδης: «Ἐλπίζω νά ἀκούσω νέα σας σύντομα» (ἐπ. 3).

Ὁ Φλωρόφσκι στίς ἐπιστολές του, ὅπως φαίνεται στίς ἐπιστολές τοῦ Ρωμανίδη, ὄχι μόνον ἐνδιαφέρεται γιά τίς σπουδές τοῦ Ρωμανίδη, πράγμα γιά τό ὅποιο ἐκεῖνος τόν εὐχαριστεῖ, ἀλλά καταγράφει καί διάφορες θεολογικές ἀπόψεις του, γιά τίς ὁποῖες ὁ Ρωμανίδης ἄλλοτε συμφωνεῖ καί ἄλλοτε διαφοροποιεῖται. Ὁ Ρωμανίδης σέ κάποια ἐπιστολή γράφει: «Ἀπό τήν ἐμπειρία μου ἐδῶ συμφωνῶ μαζί σας» (ἐπ. 7). Σέ ἄλλη ἐπιστολή τοῦ γράφει: «Εἶμαι καί ἐγώ ἐπίσης ἀηδιασμένος

από την σύγχρονη θεολογία. Ἡ κατάσταση στήν Ἑλλάδα εἶναι κρίσιμη καί πολύ χειρότερη στήν Χάλκη. Τά σχόλιά σας γιά τό Παρίσι εἶναι ἀπροσδόκητα παρόμοια μέ τήν δική μου γενική ἐντύπωση» (ἐπ. 11). Ἡ προσπάθεια μερικῶν νά χρησιμοποιοῦν τριαδική διατύπωση, παρά Χριστολογική, στήν ἀνθρωπολογία, τήν ἐκκλησιολογία καί τήν κοινωνιολογία, βρίσκει ἀντίθετους καί τούς δύο. Γράφει ὁ Ρωμανίδης: «Ἡ ἀναφορά στήν ἐπιθυμία κάποιων νά χρησιμοποιοῦν μιά τριαδική διατύπωση ἀντί γιά τήν τρέχουσα Χριστολογική εἶναι χαρακτηριστική τῆς μυωπίας τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων πολυμαθῶν» (ἐπ. 11). Ἀπό μιά ἄλλη ἐπιστολή τοῦ Ρωμανίδη φαίνεται ὅτι ὁ Φλωρόφσκι τοῦ ἔστειλε ἕνα ἄρθρο γιά νά κάνη τίς παραπομπές στήν μελέτη του καί τό ἐπιστρέφει μέ εὐχαριστίες, μαζί μέ ἄλλο ὑλικό (ἐπ. 8). Σέ κάποια ἐπιστολή του δίνει ἄλλη ἐρμηνεία ἀπό ἐκείνη πού ἔδινε ὁ Φλωρόφσκι: «Ἀπό κάποιες πλευρές ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι καλύτερη ἀπό τήν Ἀθήνα, ἀλλά ὄχι σέ αὐτά πού μοιάζει νά ὑπαινίσσεται τό γράμμα σας» (ἐπ. 12).

Ὁ Ρωμανίδης μέ τίς ἐπιστολές του τόν παρακαλεῖ νά διαβιβάση τούς χαιρετισμούς του σέ διαφόρους καθηγητές, καθώς ἐπίσης ζητᾷ νά μάθη τά νέα ἀπό τά Συνέδρια καί τίς συναντήσεις. Αὐτό δείχνει μεγάλη προσωπική ἐπικοινωνία. Ἐπίσης καί ὁ ἴδιος συνεχῶς μεταφέρει πληροφορίες στόν Φλωρόφσκι, ὅπως θά διαπιστώσῃ ὁ ἀναγνώστης στήν συνέχεια, ὅταν διαβάσῃ ὅλα τά γράμματα πού ἀποστέλλει ὁ Ρωμανίδης στόν Φλωρόφσκι.

Ἐπίσης, ὁ Ρωμανίδης ἀναλαμβάνει νά ἐξυπηρετήσῃ τόν Φλωρόφσκι γιά τήν εὕρεση καί τήν ἀποστολή διαφόρων βιβλίων πού ἀναζητοῦσε (ἐπ. 7 καί 9). Σέ μιά ἐπιστολή του γράφει: «Παρακαλῶ νά αἰσθάνεσθε ἄνετα νά στείλετε τά χρήματα ὅποτε μπορεῖτε. Δέν ἔχω οἰκονομική πίεση» (ἐπ. 10).

Ἀκόμη, ἡ μεγάλη του προσωπική σχέση μέ τόν Φλωρόφσκι φαίνεται ἀπό τό ὅτι ἀναλαμβάνει νά εἰσπράττῃ τούς μισθούς του καί νά τούς ἀποστέλλῃ σέ αὐτόν, ὅταν ἐκεῖνος ταξίδευε καί βρισκόταν ἐκτός Ἀμερικῆς, ὅπως στήν Αὐστρία, τήν Ρόδο καί ἄλλοῦ (ἐπ. 20 καί 21).

Ὁ Ρωμανίδης φθάνει στό σημεῖο μερικές φορές νά τόν συμβουλεύῃ

γιά διάφορες αποφάσεις πού πρόκειται νά λάβη καί άλλες φορές ζητᾶ τήν γνώμη του: «πιστεύετε ὅτι εἶναι καλή στιγμή γιά νά γίνη;» (ἐπ. 21).

Ἡ σχέση μεταξύ τους εἶναι οἰκογενειακή καί συναντῶνται συχνά μεταξύ τους καί συζητοῦν τά ἐκκλησιαστικά καί θεολογικά ζητήματα. Αυτό φαίνεται σέ διάφορες φράσεις ὅπως: «ἀνυπομονοῦμε νά σᾶς ἀκούσουμε» (ἐπ. 21)· «ἀνυπομονοῦμε νά σᾶς δοῦμε» (ἐπ. 10 καί 22). «Περιμένω πῶς καί πῶς νά τελειώσω καί νά ἐπιστρέψω στήν Ἀμερική» (ἐπ. 5). «Ἀνυπομονῶ πολύ νά σᾶς δῶ. Ἔχουμε πολλά πράγματα νά συζητήσουμε» (ἐπ. 9). «Ἀνυπομονοῦμε νά ἐπιστρέψετε» (ἐπ. 22), ἐννοεῖται στήν Ἀμερική.

Ἐπισκέπτεται, μαζί μέ τήν Πρεσβυτέρα του, τόν Φλωρόφσκι σέ διάφορα μέρη πού διαμένει γιά νά συζητήσουν θεολογικά ζητήματα πού τούς ἐνδιαφέρουν. Προγραμματίζουν νά τόν ἐπισκεφθοῦν στό Καίμπριτζ (τῆς Ἀμερικῆς, ὅπου βρίσκεται τό Harvard) γιά νά ἀκούσουν τήν διάλεξη του καί, ὅπως γράφει, «θὰ μείνουμε μερικές ἡμέρες γιά νά μελετήσουμε τήν κατάσταση» (ἐπ. 12). Σέ ἄλλη ἐπιστολή γράφει: «Ἀνυπομονοῦμε νά σᾶς δοῦμε στό Καίμπριτζ» (ἐπ. 16). Προγραμματίζουν νά πᾶνε στόν Βορρά τήν Κυριακή τοῦ Θωμά γιά νά τόν δοῦν (ἐπ. 11). Ἄλλοτε προγραμματίζουν νά τόν ἐπισκεφθοῦν στό Princeton, ὅπου εἶχε μετακομίσει ἐκεῖνον τόν καιρό, μετά τήν συνταξιοδότησή του ἀπό τό Harvard (ἐπ. 25). Ἔχουν προσωπική καί οἰκογενειακή σχέση, γι' αὐτό τοῦ γράφει: «Χαιρετισμούς ἀπό τή μάτουςκα», δηλαδή τήν πρεσβυτέρα, στήν ρωσική γλώσσα (ἐπ. 1). Ἄλλοῦ γράφει: «Χαιρετισμούς στή μάτουςκα καί χαιρετίσματα ἀπό τήν δική μου μάτουςκα» (ἐπ. 2).

Ἀπό ὅλα αὐτά φαίνεται ὅτι ὑπάρχει ἔντονη ἀλληλογραφία μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν θεολόγων καί προφανῶς δέν ἐξαντλεῖται στήν διασωθεῖσα ἀλληλογραφία, ἡ ὁποία ἄλλοτε ἔχει τό στοιχεῖο τοῦ μαθητοῦ πρὸς δάσκαλο καί τοῦ δασκάλου πρὸς μαθητή, καί ἄλλοτε ἔχει τό στοιχεῖο δύο μεγάλων θεολόγων πού ἀνταλλάσσουν θεολογικές ἀπόψεις γιά τήν κατάσταση πού ἐπικρατεῖ στήν Ἐκκλησία καί τήν ὀρθόδοξη θεολογία. Αὐτό θά τό δοῦμε στήν ἐπόμενη ἐνότητα.

2. Μαθητής, σύνοικος, καθοδηγητής και συνάδελφός του

Ο Ρωμανίδης θεωρεί τον έαυτό του ως μαθητή του Φλωρόφσκι και μάλιστα αυτόχαρακτηρίζεται «πιστός έν Χριστώ μαθητής», όπως και πράγματι ήταν, από τότε πού ο Φλωρόφσκι ήταν Πρύτανης και Καθηγητής στην Ρωσική Θεολογική Άκαδημία του Άγίου Βλαδιμήρου (έπ. 1). Σέ έπιστολή του γράφει πολύ άποκαλυπτικά: «Χάρη σέ σās κυρίως έμαθα νά σκέφτομαι μέ όρθόδοξο τρόπο και αισθάνομαι ότι θά ώφελούμην πάρα πολύ υπό τίς όδηγίες σας για μερικά άκόμη χρόνια» (έπ. 7). Άλλοι τον χαρακτηρίζει «δάσκαλό» του (έπ. 19).

Φαίνεται έκδηλα σέ όλες τίς έπιστολές του ότι τον σέβεται και τον έκτιμā, ως άνθρωπο και θεολόγο, γι' αυτό και τον ένημερώνει για όλες τίς μελέτες του, τίς έρευνες πού κάνει πάνω σέ πατερικά και λειτουργικά κείμενα, αλλά και για διάφορες δυσκολίες πού περνούσε κατά καιρούς. Μελετώντας κανείς τίς έπιστολές του Ρωμανίδη προς τον Φλωρόφσκι διακρίνει ότι του κάνει πλήρη θεολογική άναφορά, από τίς διάφορες φάσεις τής προσωπικής θεολογικής του έρευνας, όπως θά έκανε ένας ύποτακτικός μοναχός στον Γέροντά του για πνευματικά θέματα.

Ο Ρωμανίδης παρακολούθησε μαθήματα του Φλωρόφσκι στό Πανεπιστήμιο Columbia και στην Θεολογική Άκαδημία του Άγίου Βλαδιμήρου. Γράφει σέ έπιστολή του: «Άν δέν κάνω λάθος, ένθυμοῦμαι ότι παρακολούθησα ένα έτήσιο μάθημα μαζί σας στό Columbia, και άλλο ένα μάθημα τήν χρονιά πριν από αυτήν στην Θεολογική Άκαδημία του Άγίου Βλαδιμήρου και ένα έτήσιο μάθημα μέ τον πατέρα Σμέμαν. Δέν ένθυμοῦμαι νά παρακολούθησα κανένα άλλο» (έπ. 4). Πάντως, από τό Παρίσι σκέπτεται τήν Θεολογική Άκαδημία του Άγίου Βλαδιμήρου, όπου είχε σπουδάσει για ένα χρονικό διάστημα, παρακολουθει τό περιοδικό πού εκδίδει και εκεί βλέπει τίς μελέτες πού δημοσιεύονται, ένδιαφέρεται για τους καθηγητές τής Άκαδημίας (έπ. 1).

Σέ πολλές περιπτώσεις ο Ρωμανίδης αισθάνεται τήν άνάγκη νά ζητήσει τήν γνώμη του Φλωρόφσκι για θεολογικά, έκκλησιαστικά και προσωπικά του ζητήματα· έτσι, διαμορφώνεται θεολογικά και έκκλησιαστικά κάτω από τήν δική του έκκλησιαστική πείρα και θεολογική γνώση.

Φαίνεται σαφέστατα, από όσα γράφει στον Φλωρόφσκι, ότι αφ' ενός μόν τον ενημερώνει για την κατάσταση που συναντά όπου πηγαίνει, αφ' ετέρου δέ θέλει να ἔχη καί τήν δική του γνώμη πάνω σέ διάφορα θέματα καί προβλήματα που συναντά.

Ὁ Ρωμανίδης, μετά τίς σπουδές του στό Παρίσι, στό Μόναχο καί τήν διδακτορική διατριβή που ἔκανε στήν Ἀθήνα, ἐνδιαφέρεται γιά τήν ἐγγραφή του στό Harvard, ὅπου ἐν τῷ μεταξύ δίδασκε ὁ Φλωρόφσκι. Σέ ἐπιστολή του γράφει: «Ἀνυπομονῶ νά συνεχίσω τίς σπουδές μου κοντά σας» (ἐπ. 10). Ἦθελε νά ἐργασθῆ μαζί του «γιά ἄλλα δυό χρόνια» (ἐπ. 7). Τόν διαβεβαιώνει: «πρωταρχικός σκοπός τοῦ ἐρχομοῦ μου στό Harvard εἶναι νά σπουδάσω μαζί σας» (ἐπ. 11). Ἐπισημαίνει ὅτι χρειάζεται «μερικά ἀκόμη χρόνια ἡρεμῆς ἔρευνας» (ἐπ. 7). Ὁ Φλωρόφσκι τοῦ ἔστειλε τό πρόγραμμα τῶν σπουδῶν γιά τήν ἐκκλησιαστική ἱστορία, που σημαίνει ὅτι ἤθελε νά τόν στρέψῃ πρὸς αὐτήν τήν κατεύθυνση, που ἦταν τό προσφιλέσ του θέμα, πράγμα που κάνει τόν Ρωμανίδη νά τοῦ ἀπαντήσῃ ὅτι «εἶναι πολύ ἐνδιαφέρον καί σίγουρα ἀξίζει νά τό κάνῃ κανεῖς». Ἀλλά παρατηρεῖ: «ὁ τομέας V θά ἦταν ἡ φυσική μου ἐπιλογή» (ἐπ. 11), χωρίς νά μᾶς πληροφορῆ στήν ἐπιστολή αὐτή ποιό ἦταν τό γνωστικό ἀντικείμενο τοῦ τομέα αὐτοῦ.

Ὁ Ρωμανίδης ἐνδιαφέρεται νά μάθῃ γιά τίς ἀπαιτήσεις τῶν ξένων γλωσσῶν που χρειάζονται γιά τίς σπουδές, τόν ενημερώνει ὅτι γνωρίζει «γαλλικά ἀρκετά καλά καί μπορῶ νά χειριστῶ γερμανικό θεολογικό ὑλικό», ἀλλά θά ἐντείνη τίς προσπάθειές του γιά νά διαβάσῃ γερμανικά ὅπως καί τά γαλλικά. Ἐπίσης, τόν ενημερώνει: «τά λατινικά μου αὐτή τήν στιγμή εἶναι μετριότατα, μιά καί τά παραμέλησα ἐπί τόσα χρόνια. Ὡστόσο θά τά δουλέψω ἀπό τώρα μέχρι τόν Σεπτέμβριο». Ἀκόμη τόν ενημερώνει ὅτι θά παρακολουθήσῃ τό μάθημα τῶν ἐβραϊκῶν (ἐπ. 11). Ἐγγράφεται στήν Θεολογική Σχολή τοῦ Harvard καί ἐργάζεται μέ τόν Φλωρόφσκι γιά τήν ἐτοιμασία τῆς ὑφηγεσίας του (ἐπ. 20). Σέ ἄλλη ἐπιστολή τόν πληροφορεῖ ὅτι ἔχει προβλήματα ἐκεῖ καί σκέπτεται νά ἀλλάξῃ κατεύθυνση (ἐπ. 22).

Μένουν στήν ἴδια πολυκατοικία μέ τόν Φλωρόφσκι, ὅταν σπουδάσῃ

στό Harvard και σέ μιά ἐπιστολή τοῦ γράφει: «Ἐκτιμοῦμε βαθύτατα ὅλα ὅσα κάνατε ἐσεῖς καί ἡ μάτουςκα γιά νά μᾶς βοηθήσετε καί ἀνυπομονοῦμε πολὺ νά γίνουμε γείτονές σας στό διαμέρισμα τοῦ ἐπάνω ὀρόφου» (ἐπ. 13). Σέ ἄλλη ἐπιστολή τοῦ κάνει λόγο γιά τήν μετακόμισή του στήν πολυκατοικία πού μένει ὁ Φλωρόφσκι: «Θεοῦ θέλοντος θά μετακομίσουμε στό Καίμπριτζ στίς ἀρχές Αὐγούστου, ἄρα μᾶλλον θά μέ βρῆτε ἐκεῖ ὅταν ἐπιστρέψετε ἀπό τήν Εὐρώπη» (ἐπ. 14). Ἐνημερώνει τόν Φλωρόφσκι γιά τήν μετακόμισή του στό νέο διαμέρισμα. «Μᾶς εἰδοποίησαν ὅτι τὸ διαμέρισμα θά εἶναι ἔτοιμο στίς 15 Αὐγούστου, ἄρα φαντάζομαι ὅτι θά ἔχουμε ἤδη μετακομίσει πρὶν ἐπιστρέψετε» (ἐπ. 18).

Γνωρίζουμε ἀπὸ ἄλλα βιβλία ὅτι ὁ Φλωρόφσκι, μετὰ τήν ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τήν Θεολογικὴ Ἀκαδημία τοῦ Ἁγίου Βλαδιμήρου, προσλήφθηκε ὡς καθηγητὴς στό Harvard καί, συγχρόνως, δίδασκε καί στήν Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ Βοστώνης τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀμερικῆς. Ὁ Ρωμανίδης ἦταν σέ διαρκῆ ἐπαφή μαζί του. Ὅταν, ὅμως, ἀπολύθηκε ὁ Φλωρόφσκι ἀπὸ τήν Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ -τὴν πρώτη φορά- ὁ Ρωμανίδης τοῦ γράφει τὸν προβληματισμό του: «Ἀπολύεται ὁ δάσκαλός μου καί προσλαμβάνομαι ἐγώ» (ἐπ. 19). Ἐξηγεῖ, ὅμως, σέ ἄλλη ἐπιστολή, τοὺς λόγους γιά τοὺς ὁποίους δέχθηκε νά ἀναλάβῃ τὴν διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῆς Δογματικῆς στήν Σχολὴ (ἐπ. 22).

Πάντως, πληροφοροῦμαστε ὅτι ὁ Ρωμανίδης διδάσκει στὸν Τίμιο Σταυρὸ κάθε Δευτέρα, Τετάρτη καί Παρασκευὴ ἀπὸ τίς 9:30 ὡς τίς 12:30 καί ἐνημερώνει τὸν Φλωρόφσκι ὅτι οἱ τριτοετεῖς καί τεταρτοετεῖς φοιτητές «ἔχουν πολὺ κακὴ κατάρτιση στήν ὅποια θεολογία διδάχθηκαν καί θά εἶναι δύσκολο νά διορθωθοῦν οἱ κακές συνήθειες στὸν τρόπο σκέψης τους», ἐνῶ οἱ πρωτοετεῖς θά εἶναι καλά, «ἀφοῦ θά διδαχθοῦν μαθήματα θεολογίας γιά πρώτη φορά» (ἐπ. 22).

Ἡ ἐπικοινωνία του μέ τὸν Φλωρόφσκι εἶναι συνεχῆς κατ' αὐτὴν τὴν περίοδο. Σέ μιά ἐπιστολή του τὸν πληροφορεῖ ὅτι τὸν προσκάλεσαν σέ μιά συζήτηση πού θά γίνῃ γιά τὴν Παράδοση. Ὁ Ἐπίσκοπος θέλει τὴν συμμετοχὴ του καί ἐκεῖνος σημειώνει: «Κι ἐγὼ ἐξαρτῶ τὴν συμμετοχὴ

μου από τό ἄν θά συμμετάσχετε καί ἐσεῖς» (ἐπ. 22). Γιά τήν ἑλληνική γλώσσα σέ μιὰ ἐπιστολή του ἀναφέρει: «Ἐξηγῶ τήν γνώμη σας ἀκριβῶς ὅπως τήν γράφετε, μιὰ καί εἶχατε τήν εὐκαιρία πολλές φορές νά μοῦ τήν πῆτε στό παρελθόν» (ἐπ. 16). Ἔτσι, ἡ μαθητεία κοντά του δέν ἐξαντλεῖται μόνον στό διάστημα πού τόν εἶχε καθηγητή στό Πανεπιστήμιο Columbia καί στήν Θεολογική Ἀκαδημία τοῦ Ἁγίου Βλαδιμήρου, ἀλλά καί στά μετέπειτα χρόνια, ὅταν ἐκεῖνος ἦταν καθηγητής στό Harvard καί ὁ Ρωμανίδης ἔκανε ἐκεῖ μεταπτυχιακές καί μεταδιδακτορικές σπουδές.

Ὅμως, ὁ Ρωμανίδης παρά τόν μεγάλο σεβασμό πού ἔτρεφε στόν Φλωρόφσκι, ἐν τούτοις μερικές φορές τόν συμβουλεύει γιά διάφορα θέματα, δεῖγμα ὅτι οἱ σχέσεις μαζί του ἀναβαθμίσθηκαν. Δέν ἦταν ἀπλῶς ὁ μαθητής, ἀλλά καί ὁ συνάδελφος, ἀφοῦ εἶχε ὠριμάσει ἐπισημονικά καί θεολογικά. Φαίνεται ὅτι ἔτσι τόν ἀντιμετώπιζε καί ὁ Φλωρόφσκι, καίτοι εἶχαν περίπου 35 χρόνια διαφορά ἡλικίας. Ὅταν ἀπέλυσαν τόν Φλωρόφσκι ἀπό τήν Θεολογική Σχολή τοῦ Τιμίου Σταυροῦ –τήν πρώτη φορά– ὁ Ρωμανίδης τοῦ γράφει: «Παρακαλῶ μή στενοχωρηθῆτε γιά αὐτή τήν ὑπόθεση καί ἄν στενοχωρηθῆτε μή δώσετε σέ κανέναν τήν ἱκανοποίηση νά τό γνωρίση» (ἐπ. 19). Αὐτό φανερώνει τόν χαρακτήρα τοῦ Ρωμανίδη, πού λειτουργεῖ καί συμπεριφέρεται ὡς Καππαδόκης Ρωμηός καί ἀξιοπρεπής. Σέ κάποια ἄλλη ἐπιστολή του ἀναφέρεται πάλι στό θέμα αὐτό, τοῦ συνιστᾷ νά κάνη ὑπομονή καί νά ἀνεχθῆ αὐτήν τήν κατάσταση, ἀλλά καταλήγει: «Μέ συγχωρεῖτε πού ἀκούγομαι σάν νά δίνω συμβουλές, ἀλλά πιστεύω ὅτι τά πράγματα θά ἀλλάξουν σταδιακά μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου καί στό τέλος θά εἴμαστε εὐχαριστημένοι πού ἦσασταν ὑπομονετικός» (ἐπ. 21).

Οἱ φράσεις αὐτές δείχνουν ὅτι μεταξύ τους ὑπῆρχε μεγάλη ἐπικοινωνία, γινόταν ἀνταλλαγή ἀπόψεων καί, τελικά, ἐπικρατοῦσε μεταξύ τους οἰκειότητα, χωρίς νά καταργῆται ὁ σεβασμός καί ἡ ἐκτίμηση τοῦ ἑνός πρὸς τόν ἄλλο.

3. Βιογραφικά στοιχεῖα τῶν δύο θεολογικῶν ἀνδρῶν

Οἱ ἐπιστολές πού ἔχω στήν κατοχή μου δίνουν καί πολλά ἐνδια-

φέροντα στοιχεῖα καί γιά τούς δύο μεγάλους αὐτούς θεολογικούς καί ἐκκλησιαστικούς ἄνδρες. Βεβαίως, δέν πρέπει κανεῖς νά ἀναμένῃ ὅτι στίς λίγες αὐτές διασωθεῖσες ἐπιστολές θά ἀνιχνευθοῦν ὅλα τά βιογραφικά στοιχεῖα τῆς ζωῆς τους. Ὄταν, ὅμως, τά πρωτογενῆ αὐτά στοιχεῖα, πού ἀνευρίσκει κανεῖς σέ αὐτές, προστεθοῦν στά ἄλλα στοιχεῖα πού ἔχουν ἤδη δημοσιευθῆ, μπορεῖ νά ἀποκτήσῃ πληρέστερη καί ὀλοκληρωμένη εἰκόνα γιά τούς δύο αὐτούς μεγάλους καί κορυφαίους θεολόγους.

Ἀπό τίς ἐπιστολές αὐτές μαθαίνουμε γιά τόν *Φλωρόφσκι* ὅτι ἦταν Καθηγητής καί Πρύτανης στήν Ρωσική Θεολογική Ἀκαδημία τοῦ Ἁγίου Βλαδιμήρου Νέας Ὑόρκης, παρέδιδε μαθήματα καί στό Πανεπιστήμιο Columbia, ὅπου καί τόν γνώρισε ὁ Ρωμανίδης. Ἐπίσης πληροφοροῦμαστε ὅτι τό 1954 πέρασε «μιά πολυάσχολη χρονιά» (ἐπ. 1) καί ὅτι τήν ἴδια χρονιά (1954) ἐτοιμάζεται γιά τήν συμμετοχή του στό Ἐβανστον πού θά διεξαγόταν τό 2^ο Συνέδριο τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν, τομέας «Πίστις καί τάξις», καί ὁ Ρωμανίδης ἐλπίζει ὅτι θά ἀποδειχθῆ «παραγωγικό» (ἐπ. 1). Ἀκόμη πληροφοροῦμαστε ὅτι ἐκεῖνο τόν καιρό ὁ Φλωρόφσκι κάνει «μηνιαῖες συζητήσεις μέ τούς Ρωμαίους» (Καθολικούς-Παπικούς) (ἐπ. 1).

Ὁ Φλωρόφσκι, ἰδίως ἐκείνη τήν ἐποχή, ἔχει ἀποκτήσει μεγάλο κύρος σέ ὅλο τόν χριστιανικό κόσμο. Τόν ἐκτιμοῦν ἐτερόδοξοι καί ὀρθόδοξοι, τόν ἀναγνωρίζουν ὡς κορυφαῖο ὀρθόδοξο θεολόγο. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι τόν Ἰούνιο τοῦ 1957 ὁ Ρωμανίδης ἀπό τήν Ἀθήνα, πού βρίσκεται ἐκεῖνον τόν καιρό, πληροφορεῖ τόν Φλωρόφσκι ὅτι ὁ καθηγητής Γεράσιμος Κονιδάρης τοῦ ὁμίλησε ἔντονα γιά τόν ἐρχομό του στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, ἄν καί ἀντιδροῦσαν δύο Καθηγητές (ἐπ. 5) ἀπό ὅ,τι φαίνεται, γιά νά διδάξῃ καί ὄχι ἀπλῶς νά κάνῃ κάποια ὁμιλία. Αὐτό φαίνεται ἀπό τό γεγονός ὅτι σέ ἄλλη ἐπιστολή ἀναφέρει ὅτι «ἡ ὁμάδα Ἀλιβιζάτου» «μιλοῦσε ἀρκετά ἀνοιχτά γιά τήν ἐπιθυμία της νά σᾶς φέρῃ στήν Ἀθήνα» (ἐπ. 7), γιά παράδοση μαθημάτων στήν Θεολογική Σχολή.

Πάντως, τήν ἐποχή ἐκείνη, ἀναχώρησε ὁ Φλωρόφσκι ἀπό τήν

Θεολογική Ακαδημία του Αγίου Βλαδιμήρου. Όπως του έγραφε ο Ρωμανίδης, ήταν «εύλογια για έσας, για τό Harvard και ιδιαίτερα για τό Holy Cross» (έπ. 7). Αυτό τό δικαιολογεῖ ως εξής: «εἴστε πολύ καλύτερα ἐκεῖ πού εἴστε και σέ πολύ καλύτερη θέση νά προσφέρετε τίς ὑπηρεσίες σας δημιουργικά χωρίς τίς ρωσο-ελληνικές ἴντριγκες μας» (έπ. 7).

Από ἐπιστολή του Ρωμανίδη στίς 6 Μαρτίου του 1958 πληροφορούμαστε για τίς διαλέξεις πού ἔδωσε ὁ Φλωρόφσκι για τόν Ντοστογιέφσκι και οἱ ὁποῖες, κατά τόν Ρωμανίδη, ἦταν «ένδιαφέρουσες». Καί στήν συνέχεια κάνει μιά εὔστοχη παρατήρηση, ὅτι ὁ Ντοστογιέφσκι εἶναι καλύτερος ἀπό τόν Χομιακώφ, γιατί εἶναι «σίγουρα ἕνας ἀπό τούς πιό βαθυστόχαστους ἀναλυτές τῶν διαβολικῶν ἐπιδράσεων στήν ἀνθρώπινη προσωπικότητα». Στήν ἴδια ἐπιστολή γίνεται λόγος για τίς δραστηριότητες του Φλωρόφσκι: «Οἱ δραστηριότητές σας μοιάζουν νά ἐκτείνωνται σέ πολλά πεδία. Πότε βρίσκετε τόν χρόνο; Ἔχετε ὀλοκληρώσει τό βιβλίο σας;» (έπ. 10).

Στήν ἐπιστολή μέ ἡμερομηνία 7 Ἀπριλίου, του ἔτους 1958, μαθαίνουμε για τήν ἐκτίμηση πού τρέφουν οἱ καθηγητές στήν Θεολογική Σχολή τῶν Ἀθηνῶν για τόν Φλωρόφσκι. Γράφει ὁ Ρωμανίδης: «Στήν Ἑλλάδα θεωρεῖσθε ἀδιαμφισβήτητα ὡς ὁ κορυφαῖος θεολόγος μας και ἡ γνώμη σας γίνεται πάντοτε σεβαστή». Καί στήν συνέχεια του ἐπισημαίνει για τό ἔργο πού πρέπει νά ἐπιτελέση: «Πιστεύω ὅτι ἔχετε παρά πολλά πού θά μπορούσατε νά συνεισφέρετε στήν ἐπιστροφή τῆς Ἑλλάδας στους Πατέρες», διότι πολλοί Ἕλληνες θεολόγοι ἀναγνωρίζουν ὅτι «ἡ ρίζα τῶν προβλημάτων μας εἶναι πραγματικά ἡ κακή θεολογία» (έπ. 12).

Από μιά ἐπιστολή του μαθαίνουμε ὅτι ὁ Φλωρόφσκι, ὅταν πήγαινε σέ κάποια πόλη και χώρα, εἶχε τήν συνήθεια νά ἐπισκέπτεται βιβλιοπωλεῖα μέ παλαιά βιβλία (έπ. 17). Τόν Ἰούλιο του 1958 ὁ Φλωρόφσκι βρίσκεται στήν Εὐρώπη: «Ἐλπίζω ὅτι ἡ διαμονή σας στήν Εὐρώπη εἶναι πολύ εὐχάριστη» (έπ. 18).

Από ἐπιστολή μέ ἡμερομηνία 12 Ἰουλίου του ἔτους 1959 μαθαίνουμε ὅτι ὁ Φλωρόφσκι ἀπολύθηκε ἀπό τήν Θεολογική Σχολή του Τιμίου

Σταυροῦ τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀμερικῆς, μέ τό αἰτιολογικό ὅτι ἀπολύονται οἱ καθηγητές «μερικῆς ἀπασχόλησης». Οὐσιαστικά, ὁ Ρωμανίδης τοῦ ἀναγγέλλει τήν ἀπόλυσή του, πράγμα πού, ὅπως γράφει, «τό περιμένατε ἀπό καιρό». Αὐτή ἡ μικρή φράση προϋποθέτει συζήτηση μεταξύ τῶν δύο γιά τά ἐκκλησιαστικά θέματα, τά ρεύματα πού ἐπικρατοῦσαν στήν Ἐκκλησία καί τήν θεολογία καί, ἐπομένως, δείχνει κοινή γνώση καί ἄποψη ὄλων τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Παρά ταῦτα ὁ Ρωμανίδης ἐκφράζει τήν λύπη του: «Σέ μένα καί σέ πολλούς ἄλλους μέ τούς ὁποίους μίλησα αὐτό προκάλεσε σόκ» (ἐπ. 19). Ἡ ἀπόλυση τοῦ Φλωρόφσκι ἀπό τήν Θεολογική Σχολή τοῦ Τιμίου Σταυροῦ προκάλεσε κατάπληξη σέ ἄνθρωπο τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, ὁ ὁποῖος δέν μποροῦσε νά δικαιολογήσει αὐτήν τήν ἐνέργεια (ἐπ. 17). Τόν Αὔγουστο τοῦ 1959 τόν συγχαίρει, ἐπειδή ἀνακοινώθηκε ἐπίσημα ὅτι ἀναγορεύθηκε διδάκτορας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης (ἐπ. 21).

Τόν Αὔγουστο τοῦ 1966, ὁ Φλωρόφσκι ἐπιστρέφει στό Princeton καί στήν συνέχεια ταξιδεύει γιά τήν Ἱερουσαλήμ καί τήν Ἑλλάδα (ἐπ. 25).

Γιά τόν *Ρωμανίδη* βρίσκουμε μερικά ἐνδιαφέροντα αὐτοβιογραφικά στοιχεῖα στίς δικές του ἐπιστολές. Γίνεται λόγος γιά τίς μετακινήσεις του καί γιά τίς σπουδές του.

Στίς 5 Μαΐου 1954 ἐπιστρέφει στό Παρίσι ἀπό μιά ἀπουσία ὀλίγων ἐβδομάδων. Εἶχε πάει σέ μιά μικρή Ἔνορία περίπου 10 χλμ. μακριά ἀπό τήν Μασσαλία, προκειμένου νά τήν ἐξυπηρετήσει γιά τίς ἐορτές τοῦ Πάσχα (ἐπ. 1).

Στό Παρίσι, πού βρίσκεται τόν Μάϊο τοῦ 1954, δουλεύει σκληρά γιά διάφορες ἐργασίες πού τοῦ ἔχουν ἀνατεθῆ γιά τό Master. Ἔδωσε ἐξετάσεις ἐνώπιον καθηγητῶν γιά «τό δόγμα τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος» (ἐπ. 1). Τήν ἐποχή ἐκείνη συγκέντρωνε στοιχεῖα γιά τήν διπλωματική του ἐργασία σχετικά μέ «τίς ἐκκλησιολογικές προϋποθέσεις τῆς ἐπίκλησης στήν ἀρχαία Ἐκκλησία», ἡ ὁποία ἐργασία θά χωριζόταν σέ δύο μέρη, τό τεχνικό καί τό θεολογικό. Ἦδη εἶχε ὀλοκληρώσει τό πρῶτο μέρος καί ἄρχιζε τό δεύτερο (ἐπ. 1). Ἡ διπλωματική του ἐργασία θά

πρέπει νά τελειώση τόν Σεπτέμβριο ἢ τόν Ὀκτώβριο (ἐπ. 2).

Τήν ἐποχή ἐκείνη ἐτοιμάζεται νά ταξιδεύση στήν Γενεύη γιά «τό συνέδριο φοιτητῶν Ἱερέων» πού θά ἀρχίση στίς 25 Μαΐου καί ζητᾶ ἀπό τόν Φλωρόφσκι πληροφορίες «γιά τίς ὁμάδες Ὀρθοδόξων μας στά Πανεπιστήμια τῆς Ἀμερικῆς» (ἐπ. 1).

Στίς 18 Ἰουλίου 1954 βρίσκεται μαζί μέ τήν πρεσβυτέρα του σέ Ρωσικό Μοναστήρι στό Bussy καί θά μείνη ἐκεῖ μέχρι τό τέλος τοῦ Ἰουλίου. Μετά θά φύγουν γιά τό Μόναχο τῆς Γερμανίας «ὅπου θά φοιτήσουμε καί οἱ δύο γιά περίπου ἕνα χρόνο πρὶν πᾶμε στήν Ἑλλάδα» (ἐπ. 2). Τόν πληροφορεῖ ὅτι θά κάνη τό διδακτορικό του στόν γερμανό Βυζαντινολόγο Franz Dölger καί γνωρίζει ὅτι θά ἀπαιτηθῆ γιά τόν σκοπό αὐτό ἐνάμισης χρόνος (ἐπ. 2).

Ἀπό τό Μόναχο, πού βρίσκεται τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1954, σκέπτεται τήν Θεολογική Ἀκαδημία τοῦ Ἁγίου Βλαδιμήρου καί ἐλπίζει «ἡ σχολική χρονιά νά εἶναι πολύ παραγωγική» γιά τόν Φλωρόφσκι «καί τούς καθηγητές τῆς Σχολῆς» (ἐπ. 3). Ἐπίσης, τόν πληροφορεῖ ὅτι στό Μόναχο μένει σέ «μιά καλή γερμανική οἰκογένεια πού δέν μιλάει καθόλου ἀγγλικά», πράγμα πού σημαίνει ὅτι τά γερμανικά του «προοδεύουν ταχύτατα». Θά ἐγγραφῆ σέ σχολεῖο γιά τήν ἐκμάθηση τῆς γερμανικῆς γλώσσας πού θά ἀρχίση στίς 3 Νοεμβρίου. Ἐπίσης, παραθέτει χαρακτηρισμούς γιά τήν Γερμανία καί τούς Γερμανούς, ὅτι δηλαδή «οἱ Γερμανοί μοιάζουν νά εἶναι γεμάτοι ἐνέργεια καί ἀγάπη γιά δουλειά» (ἐπ. 3). Εἶναι Ὀκτώβριος τοῦ ἔτους 1954, λίγα μόλις χρόνια μετά τήν καταστροφή τῆς Γερμανίας, λόγω τῆς ἥττας τῆς Γερμανίας τοῦ Χίτλερ ἀπό τίς Συμμαχικές Δυνάμεις.

Τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1955 βρίσκεται στήν Ἑλλάδα καί εὔχεται στόν Φλωρόφσκι γιά τό Πάσχα. Τίς ἡμέρες ἐκεῖνες ψάχνει γιά διαμέρισμα «συγχρόνως ἀπολαμβάνοντας τίς θαυμάσιες ἀκολουθίες τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος». Δέν ἔχει ἀκόμη συνηθίσει τό ὅτι βρίσκεται σέ ὀρθόδοξη χώρα μέ τίς Ἐκκλησίες, πού εἶναι πολλές καί ὀρθόδοξες. Καί τοῦ ὑπενθυμίζει: «φαντάζομαι πῶς θά ἦταν στήν Ρωσία τόν παλιό καιρό», ἀφοῦ ὁ ἴδιος δέν εἶχε τέτοια ἐμπειρία, ἐπειδή μεγάλωσε στήν Ἀμερική

πού δέν ἦταν ὀρθόδοξη χώρα καί ἐπικρατοῦσαν ἄλλες συνθῆκες. Ἔτσι, τοῦ προκαλοῦν ἐντύπωση οἱ πολλές Ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες καί οἱ ἀκολουθίες, γι' αὐτό χρησιμοποιοῦν τήν μετοχή «ἀπολαμβάνοντας». Τήν ἐποχή ἐκείνη προσπαθεῖ νά συγκεντρώσῃ τά ἀπαραίτητα δικαιολογητικά γιά νά τά καταθέσῃ στήν Θεολογική Σχολή Ἀθηνῶν, προκειμένου νά ἐγγραφῇ στούς ὑποψηφίους διδάκτορες, ἀφοῦ ἡ συνέλευση τῶν Καθηγητῶν θά γίνῃ «τήν Παρασκευή τῆς Διακαινησίμου» (ἐπ. 4).

Ἡ διδακτορική διατριβή του στήν Θεολογική Σχολή Ἀθηνῶν συζητήθηκε στίς 7 Ἰουνίου τοῦ 1957 καί ὁ καθηγητής Μπρατσιώτης, πού ἦταν ἀρνητικός, ἐπέσπευσε τήν ἐπάνοδό του ἀπό τό Λονδίνο, ἀλλά «ἔχασε τήν συνεδρίαση γιά μιά ὥρα περίπου» καί ἦταν «ἀρκετά ἐνοχλημένος ἀπό τήν ἔγκριση τῆς διατριβῆς» (ἐπ. 6).

Στίς 8 Αὐγούστου τοῦ 1957 ὁ Ρωμανίδης ἐνημερώνει τόν Φλωρόφσκι ὅτι ἡ διατριβή του ἐκείνη τήν ἡμέρα πηγαίνει στό τυπογραφεῖο.

Ἀπό τήν ἴδια ἐπιστολή πληροφοροῦμαστε ὅτι μερικοί καθηγητές Ἀθηνῶν καί Θεσσαλονίκης θέλουν νά τόν κρατήσουν στήν Ἑλλάδα, ἀλλά αὐτός εἶχε ἄλλα σχέδια. Ἐκτός ἀπό τίς οἰκογενειακές ὑποχρεώσεις καί τήν ὑποχρέωση πού ἔχει στήν Ἐκκλησία τῆς Ἀμερικῆς, ἐπειδή εἶναι καί Ἱερεύς, γράφει: «Νιώθω ὅτι χρειάζομαι μερικά ἀκόμη χρόνια ἡρεμῆς ἔρευνας. Δουλεύω ἐδῶ καί τέσσερα χρόνια πάνω στήν ἀρχαία θεολογία καί δέν ἔχω ἐργασθῆ ἀρκετά σέ ἄλλους τομεῖς». Αὐτό δείχνει τήν ἀγάπη του γιά τήν ἔρευνα καί τήν σοβαρή ἐργασία. Ἐπιθυμεῖ νά ἐργασθῆ μαζί μέ τόν Φλωρόφσκι στό Harvard στό «Τμῆμα Ἱστορίας καί Φιλοσοφίας τῆς Θρησκείας» γιά ἄλλα δύο χρόνια. Συγχρόνως, σκέπτεται νά διδάξῃ αὐτό τό χρονικό διάστημα στήν Θεολογική Σχολή τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, παράλληλα μέ τίς σπουδές του στό Harvard, ὅπως γράφει: «Θά μοῦ δώσῃ ἐπίσης χρόνο νά σκεφθῶ σχετικά μέ τήν Θεσσαλονίκη» (ἐπ. 7). Βέβαια, ἀπό τό ὅτι ὁ Ἀρχιεπίσκοπος τοῦ πρότεινε νά πάῃ ὡς Ἱερεύς στήν κοινότητα τῆς Pasadena στήν Καλιφόρνια, ὑποψιάζεται ὅτι μερικοί δέν τόν θέλουν στόν Τίμιο Σταυρό (ἐπ. 7).

Στήν ἴδια ἐπιστολή γράφει ὅτι, ἐκτός ἀπό τό διδακτορικό του πού ἔλαβε ἀπό τήν Θεολογική Σχολή Ἀθηνῶν, ἔχει καί B.D. (Bachelor of

Divinity) από τήν ἴδια τήν Σχολή, γι' αυτό δέν θέλει νά λάβη ἄλλο διδακτορικό από τήν Θεολογική Σχολή τοῦ Harvard «ἀπό σεβασμό στό Th.D. μου από τήν Ἀθήνα». Ἔτσι, θά ἤθελε νά ὑποβάλη αἴτηση στό Harvard γιά νά λάβη τό διδακτορικό τῆς φιλοσοφίας καί ὄχι τῆς θεολογίας. Θεωρεῖ τιμή του δηλαδή, πού ἔλαβε τό διδακτορικό ἀπό ὀρθόδοξη Θεολογική Σχολή καί δέν εἶχε καμμιά ἐπιθυμία νά λάβη τό διδακτορικό καί ἀπό ἑτερόδοξη Θεολογική Σχολή, ἔστω κι ἂν αὐτή εἶναι τοῦ Harvard. Πάντως, θά βρῆται στήν Ἀμερική ἀρχές Νοεμβρίου (ἐπ. 7).

Στίς 19 Φεβρουαρίου 1958 ἀναγγέλλει στόν Φλωρόφσκι ὅτι ἔφθασε στήν Ἀμερική (στήν Savannah Georgia) «μέσω Αὐστρίας, Γερμανίας καί πάνω ἀπό ἕνα κακοδιάθετο Ἀτλαντικό», καί στό σπίτι του κατέληξε «μέσω Φιλαδελφείας» (ἐπ. 9). Σέ ἄλλη ἐπιστολή του τόν ἐνημερώνει ὅτι θέλει νά συνεχίση τίς σπουδές του κοντά του (ἐπ. 10). Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος τοῦ πρότεινε μιά θέση ἀπό τίς κοινότητες Καναδά, Τορόντο καί Quebec, γιατί, ὅπως παρατηρεῖ, «φαίνεται ὅτι προσπαθεῖ νά μέ πετάξῃ ἔξω ἀπό τά πόδια του καί ἀκόμη καί ἔξω ἀπό τήν χώρα» (ἐπ. 11). Θεωρεῖ ὅτι οἱ σχέσεις του μέ τόν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀμερικῆς Μιχαήλ θά χειροτερεύσουν, λόγῳ τῆς σύγκρουσής του μέ τόν Τρεμπέλα στήν Ἀθήνα, καί αὐτό πιθανόν θά ἔχῃ συνέπειες καί στίς σπουδές του στό Harvard (ἐπ. 11).

Μέ τήν ἀπό 7^η Ἀπριλίου 1958 ἐπιστολή του ἐνημερώνει τόν Φλωρόφσκι ὅτι ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀμερικῆς Μιχαήλ τόν πληροφόρησε ὅτι δέν ὑπάρχει θέση στήν Θεολογική Σχολή τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, οὔτε στήν κοινότητα Keene στό New Hampshire. Ὁ Ρωμανίδης τόν ἐνημερώνει ὅτι δέν τόν ἐνδιαφέρει τό εἰσόδημα, ἀλλά μόνον νά εἶναι κοντά στό Harvard, κοντά του. Γράφει: «Ἴσως νά τούς προκαλέσω προσφέροντας δωρεάν τίς ὑπηρεσίες μου» (ἐπ. 12). Τόν Αὐγούστο τοῦ 1958 μετακομίζει στό Cambridge, στό Harvard καί μένει στήν ἴδια πολυκατοικία μέ τόν Φλωρόφσκι (ἐπ. 14).

Ὁ νέος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀμερικῆς Ἰάκωβος, μετά τόν θάνατο τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μιχαήλ, τόν ρώτησε πόσες ὥρες μπορούσε νά διδάξῃ στήν Θεολογική Σχολή τοῦ Τιμίου Σταυροῦ Βοστώνης, καθώς ἐπίσης τοῦ

πρότεινε νά διακονήση τήν κοινότητα Peabody, καί ὁ Ρωμανίδης ἐρωτᾷ τόν Φλωρόφσκι, ἄν θά μπορούσε παράλληλα νά ζητήση δύο μαθήματα, ὥστε νά μπορῆ νά ἐτοιμάση τήν ὑψηγεσία του (ἐπ. 20). Ἐπίσης μαθαίνουμε ὅτι στίς 24-26 Αὐγούστου τοῦ ἰδίου ἔτους (1959) θά βρίσκεται στό Grand Rapids γιά τό συνέδριο τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθόδοξης Νεολαίας Ἀμερικῆς (Goya). Ἀκόμη τόν ἐνημερώνει ὅτι δέν ἀποδέχθηκε τήν πρόταση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου νά ἀναλάβῃ τήν διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ *Theological Review* (ἐπ. 20), ἀλλά σέ ἄλλη ἐπιστολή του ἀναφέρει ὅτι ὁρίσθηκε συντάκτης του (ἐπ. 21).

Διαβάζει τό βιβλίον «Ἱστορία τῶν Παπῶν» τοῦ Leopold von Ranke καί τό βρίσκει «πολύ ἐνδιαφέρον» (ἐπ. 18). Ἐνημερώνει τόν Φλωρόφσκι γιά τόν νέο κατάλογο μαθημάτων τοῦ H.D.S. καί μελετᾷ τά μαθήματα γιά νά δῆ πῶς θά εἶναι τό πρόγραμμα σπουδῶν του. Ἐντυπωσιάζεται ἀπό τήν Ἐκκλησιαστική Ἱστορία. Γράφει: «Τά μαθήματα τοῦ Τμήματος Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας εἶναι τά πιό ἐντυπωσιακὰ πού ἔχω δῆ ποτέ μου σέ πρόγραμμα σπουδῶν» (ἐπ. 18).

Ὁ Ρωμανίδης τόν Αὐγούστο τοῦ 1960 πέρασε τίς διακοπές του ἔξω ἀπό τίς ἀκτές τῆς Νότιας Καρολίνας, ὅπου διάβαζε προετοιμαζόμενος γιά τίς διδακτορικές ἐξετάσεις κορμοῦ (ἐπ. 23). Ἐπίσης, ἐνημερώνει τόν Φλωρόφσκι ὅτι προβληματίζεται μέ ποιό θέμα θά ἀσχοληθῆ γιά τίς ἐξετάσεις «κορμοῦ» στό Harvard. Τό σημεῖο αὐτό εἶναι ἐνδιαφέρον, γιατί δείχνει τόν σοβαρό τρόπο μέ τόν ὁποῖο μελετοῦσε καί ἐρευνοῦσε τά θέματα καί γιά τόν ἐπιστημονικό του ἐξοπλισμό, γι' αὐτό θά παρατεθῆ ὀλόκληρο: «Γιά τήν ὥρα συζητάω ἄν πρέπει νά συνεχίσω μέ τό θέμα «Ὁ Ἅγ. Αὐγουστῖνος καί ὁ Αὐγουστινιανισμός» γιά τίς ἐξετάσεις κορμοῦ ἢ νά τὸ ἀλλάξω στό νέο-πλατωνισμό. Τὸ πρῶτο θά ἄξιζε τόν κόπο, ἀλλά τὸ δεύτερο θά εἶναι πιό περιορισμένο χρονολογικά καί πιό σημαντικό γιά τήν πατερική ἀνατολική παράδοση, ἰδιαίτερα τήν ἱστορική περίοδο πού μέ ἀφορᾷ γιά τήν εἰδικότητα καί τήν διατριβή. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρὰ ἐφέτος στήν Θεολογική Σχολή διδάσκω ἕνα μάθημα στήν «Ἱστορία τῆς Δυτικῆς Θεολογίας» ἀπό τόν Αὐγουστῖνο στόν Ὁκκαμ τὸ πρῶτο τετράμηνο καί στήν συνέχεια γιά τήν διαμάχη τοῦ Jansenism τὸ δεύτερο

τετράμηνο. "Έτσι θα κάνω προσεκτική μελέτη προετοιμαζόμενος για τις διαλέξεις μου» (έπ. 23).

Από γράμμα του πληροφορούμαστε ότι θα έγγραφη στην Μεταπτυχιακή Σχολή του Harvard κατά την 23^η Σεπτεμβρίου του έτους 1960 (έπ. 23).

Την Μεγάλη Έβδομάδα του έτους 1966 βρισκόταν στο Haverhill της Μασσαχουσέτης με την οικογένειά του και όπως γράφει «άπολαύσαμε πάρα πολύ την εβδομάδα των ακολουθιών» (έπ. 24).

Ένδιαφέρεται να διδάξη στην Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου του Σικάγου (έπ. 24). Επίσης, ενδιαφέρεται να διδάξη στο Πανεπιστήμιο του Duke, αλλά δεν θα ήθελε να βρεθῆ σε ανταγωνισμό με τον Γεώργιο Μπεμπή, πού επίσης ενδιαφέρεται για την ίδια θέση, αν και αισθάνεται ότι έχει «ένα είδος προτεραιότητας». Γράφει, όμως, στον Φλωρόφσκι ότι, αφού ο Μπεμπής «θέλει τόσο πολύ την θέση, θα προτιμούσα να μὴν ἀνακατευθῶ». Κινδυνεύει την επόμενη χρονιά να βρεθῆ «χωρίς ἀκαδημαϊκή θέση» (έπ. 24).

Στην επιστολή του με ἡμερομηνία 15 Αύγουστου 1966 ἐνημερώνει τόν Φλωρόφσκι για πολλά πράγματα, ἤτοι για τὴν ἀποτυχία του νὰ διορισθῆ στο Σικάγο· για τὴν προκήρυξη τῆς ἔδρας τῆς Δογματικῆς στὴν Θεολογικὴ Σχολὴ Θεσσαλονίκης, ὅπως τόν ἐνημέρωσε ὁ καθηγητὴς Παναγιώτης Χρήστου, ὁ ὁποῖος καὶ τόν θεωρεῖ ὡς ἰσχυρὴ ὑποψηφιότητα· για τὸ ὅτι ὁ Χρήστου καὶ κατὰ τὸ παρελθόν τοῦ πρότεινε ἔντονα νὰ ὑποβάλλῃ αἴτηση· για τὴν ἀνάληψη διακονίας στὴν κοινότητα τοῦ Haverhill τῆς Μασσαχουσέτης, ὥστε νὰ μένῃ «ἡσυχος καὶ σὲ ἡρεμία με τόν Ἰάκωβο», προκειμένου νὰ μπορέσῃ νὰ μετεγγραφῆ στὴν Ἑλλάδα· για τὸ ὅτι δὲν πρόκειται νὰ ἀναμειχθῆ ξανά με τὴν Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ (έπ. 25). Αὐτὸ τὸ τελευταῖο λέγεται ἀπὸ τὴν ἄποψη ὅτι, ὅταν ἀπομάκρυναν τόν Φλωρόφσκι ἀπὸ τόν Τίμιο Σταυρό, παραιτήθηκαν μερικοὶ καθηγητές, διαμαρτυρόμενοι γι' αὐτὴν τὴν ἀπομάκρυνση, μεταξύ τῶν ὁποίων ἦταν καὶ ὁ Ρωμανίδης.

Ἀποδέχεται τὴν ὑποψηφιότητά του για τὴν ἔδρα τῆς Δογματικῆς στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης με σκοπὸ νὰ κἀνῃ «παραγωγικὴ καὶ

δημιουργική εργασία μέσα σέ ένα όρθόδοξο περιβάλλον», λαμβάνοντας ύπ' όψη τήν πιθανότητα νά εΐναι εκεί και ό Φλωρόφσκι. Φαίνεται ότι γίνονταν κάποιες συζητήσεις νά κληθῆ ό Φλωρόφσκι νά διδάξη στήν Θεολογική Σχολή Θεσσαλονίκης. Ό Ρωμανίδης πιθανολογεΐ ότι από τήν Έλλάδα εΐναι δυνατόν νά βελτιωθοῦν τά πράγματα στήν Θεολογική Σχολή τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, αλλά και στήν Αρχιεπισκοπή Αμερικῆς και καταλήγει: «Γνωρίζω πολύ καλά ότι οί δύο μας θά μπορούσαμε νά προσελκύσουμε πολλούς φοιτητές στήν Θεσσαλονίκη για διδακτορικές σπουδές» (έπ. 25).

Από όσα γράφονται στήν ένότητα αυτή, φαίνεται ότι ό Ρωμανίδης έξετάζει τήν θεολογική του πορεία βάσει τῆς σκέψεως και τῆς πορείας τοῦ Φλωρόφσκι και πάντοτε ἔχει ως σκοπό τήν βελτίωση τῶν θεολογικῶν πραγμάτων τόσο στήν Αμερική όσο και στήν Έλλάδα. Και έδῶ φαίνεται ἡ μεγάλη επικοινωνία πού εΐχε μέ τόν «δάσκαλό» του, τόν Φλωρόφσκι.

4. Αναφορά στίς μελέτες του

Ένα μεγάλο μέρος τῆς ζωῆς του ό Ρωμανίδης τό αφιέρωσε στήν ἔρευνα τῶν ἐκκλησιαστικῶν και πατερικῶν κειμένων και τήν καταγραφή αὐτῆς τῆς ἔρευνας. Αυτό φαίνεται και στίς ἐπιστολές πού μελετᾶμε. Ένημερώνει τόν Φλωρόφσκι για τήν πορεία τῶν ἔρευνῶν του. Θα δοῦμε τί ακριβῶς γράφει στόν Φλωρόφσκι για τίς πρώτες ἔρευνές του στό Παρίσι και τήν Αθήνα. Και έδῶ ισχύει αυτό πού προαναφέρθηκε, ότι οί πληροφορίες πού διασώζονται στίς ἐπιστολές δέν εΐναι πλήρεις, αλλά ἀποσπασματικές, πάντως όμως εΐναι αρκετά χαρακτηριστικές.

Για τό «δόγμα τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος κατά τόν Απ. Παῦλο» γράφει ότι στό Παρίσι ἔδωσε έξετάσεις ένώπιον τῶν καθηγητῶν στόν κλάδο τῆς Καινῆς Διαθήκης και τίς πέρασε. «Νομίζω ότι οί καθηγητές ἔμειναν πολύ ικανοποιημένοι». Μᾶς δίνει τήν πληροφορία ότι κατέληξε στό συμπέρασμα ότι ό ἅγιος Κύριλλος Αλεξανδρείας «θά πρέπει σίγουρα νά θεωρηῆται ό καλύτερος ἑρμηνευτής τοῦ Απ. Παύλου και ειδικά σχετικά μέ αυτό τό πρόβλημα» (έπ. 1).

Προφανώς αναφέρεται στο ότι ο άγιος Κύριλλος τόνισε την αλήθεια ότι ο θάνατος δεν είναι τιμωρία του Θεού, αλλά ασθένεια, λόγω της απομάκρυνσης του ανθρώπου από τον Θεό, και η μετάδοση του προπατορικού αμαρτήματος είναι μετάδοση αυτής της ασθένειας, όπως ασθενεί ή ρίζα σε ένα φυτό και μεταδίδεται αυτή η ασθένεια σε όλο το δένδρο και τους καρπούς του. Έτσι, ο θάνατος δεν δημιουργήθηκε από τον Θεό για τιμωρία του ανθρώπου, ούτε η κληρονόμηση του προπατορικού αμαρτήματος συνδέεται με την κληρονόμηση της ένοχης.

Σε άλλη επιστολή ενημερώνει τον Φλωρόφσκι ότι η εργασία του για το προπατορικό αμάρτημα κατά τον Άπ. Παύλο μεταφράζεται από κάποιον Έλληνα για να δημοσιευθεί στο περιοδικό *Έκκλησία* ή στο περιοδικό *Θεολογία*. Μάλιστα, αφού έστειλε και ένα αντίτυπο στον Φλωρόφσκι, γράφει: «Ελπίζω να χαρήκατε την ανάγνωσή του» (έπ. 2). Σε άλλη επιστολή τον έρωτᾷ ἂν τό κείμενο αυτό θά δημοσιευθεί στο περιοδικό *Quarterly* της Ρωσικής Θεολογικής Ακαδημίας του Αγίου Βλαδιμήρου, ὥστε να παραπέμψη στην διατριβή του, αντί να επαναλαμβάνη τις απόψεις που διατυπώθηκαν εκεί (έπ. 3). Όταν δημοσιεύθηκε τό ἄρθρο αυτό στο περιοδικό, ἔτυχε καλής κριτικής από τον παπικό θεολόγο π. Danielou, ἡ ὁποία κριτική ἐνθουσίασε τούς καθηγητές της Θεολογικής Σχολῆς Ἀθηνῶν, ὅταν τούς τήν ἔδειξε (έπ. 5). Επίσης, ἐντυπωσιάσθηκε καί ὁ καθηγητής Γεράσιμος Κονιδάρης, ἐπειδή δημοσιεύθηκε τό ἄρθρο αυτό από τον Φλωρόφσκι στο θεολογικό περιοδικό της Θεολογικής Ακαδημίας (έπ. 5)· πράγμα τό ὁποῖο, προφανώς, σημαίνει ὅτι ἔτυχε τῆς ἐγκρίσεώς του. Πρόκειται για τήν μελέτη, πού ὑπῆρξε βασική ἀφορμή για να προχωρήσει στην διατριβή του, για τό πῶς θεωρεῖται τό προπατορικό αμάρτημα στην δυτική καί τήν ὀρθόδοξη θεολογία.

Για τήν μελέτη του σχετικά με τήν ἀνθρωπολογία κατά τό Μέγα Εὐχολόγιο γράφει: «Μέ ἐντυπωσίασε πολύ ἡ τέλεια ὁμοιομορφία σκέψης στην ἀκολουθία τῆς Ἐκκλησίας». Παρατηρεῖ, ὅμως, ὅτι ὑπάρχει μία μικρή παραφωνία στίς τελευταῖες εὐχές τῆς ἀκολουθίας τοῦ Εὐχελαίου σχετικά με τήν Ἱερωσύνη. Ἐκφράζει τήν δυσανεξία του, διότι μέ

τήν δημοσίευσή του στό έλληνικό όρθόδοξο θεολογικό περιοδικό *Review*, στην άγγλική γλώσσα, καταστράφηκε, άφοϋ έγιναν πολλές άλλαγές, παραλήψεις, άντικαταστάσεις, χωρίς ό ίδιος νά έρωτηθῆ και χωρίς νά τό γνωρίζη. Καί τόν έρωτᾶ: «Επιτρέπεται αυτό; Ποιά εἶναι ἡ γενική πρακτική; Ἐν έχετε διαβάσει τό άρθρο, θά μπορούσατε νά μοϋ δώσετε τήν γενική σας έντύπωση». Πάντως, πληροφορεῖ τόν Φλωρόφσκι ότι διαμαρτυρήθηκε έντονα στόν Ἀρχιεπίσκοπο γι' αυτό, αλλά και τόν ένημερώνει ότι ό καθηγητής Καρμίρης, πού εἶχε διαβάσει τό άρχικό κείμενο και συνέστησε νά δημοσιευθῆ, «εἶναι πολύ ταραγμένος» (έπ. 3).

Σέ βασικές έπιστολές του αναφέρεται διεξοδικά στην μεγάλη αντίδραση πού συνάντησε στην Ἀθήνα, όταν υπέβαλε τήν διατριβή του για τό προπατορικό άμάρτημα. Ὁ άναγνώστης μπορεῖ νά μελετήση όλα τά σχετικά στίς ίδιες τίς έπιστολές τοϋ Ρωμανίδη στόν Φλωρόφσκι. Ἐδῶ θά σημειωθοϋν τά πιό χαρακτηριστικά.

Ὁ Ρωμανίδης γνωρίζει καλά ότι ἡ στάση τοϋ Ἀρχιεπισκόπου Ἀμερικῆς Μιχαήλ και τοϋ Ἐπισκόπου Κοκκινάκη εἶναι έχθρική άπέναντί του, λόγω τῆς συγκρούσεώς του μέ τόν Τρεμπέλα (έπ. 10). Στην έπιστολή, όμως, μέ ἡμερομηνία 11^η Μαΐου 1958 περιγράφει τήν συγκλονιστική συνάντησή του μέ τόν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀμερικῆς Μιχαήλ. Πρέπει νά διαβασθῆ προσεκτικά αὐτή ἡ έπιστολή, γιατί ἔτσι μπορεῖ κανείς νά άντιληφθῆ τό τί προξένησε ἡ διατριβή τοϋ Ρωμανίδη, όχι μόνον στην Ἑλλάδα, αλλά και στην Ἀμερική. Δηλαδή, ἡ διατριβή του κλόνησε όλα τά μεταφυσικά θεμέλια τοϋ δυτικοϋ σχολαστικισμοϋ και έλευθέρωσε τήν αιχμαλωτισμένη Ὁρθοδοξία στίς προϋποθέσεις τῆς δυτικῆς θεολογίας στό *analogia entis* –άναλογία τοϋ όντος– και τό *analogia fidei* –άναλογία τῆς πίστεως. Πάντως, μόλις ό Ρωμανίδης επέστρεψε στην Ἀμερική, βρῆκε έπιστολή τοϋ Ἀρχιεπισκόπου πού τόν πληροφοροϋσε ότι τόν απέλυσε προσωρινά άπό κάθε πιθανή θέση στην Ἀρχιεπισκοπή μέχρι νά ταπεινωθῆ και νά μετανοήση. Ἡ συνάντηση μαζί του τήν Δευτέρα, 4 Μαΐου, στην Ἀρχιεπισκοπή ἦταν συγκλονιστική. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μιχαήλ έξεδίωξε τόν Ρωμανίδη άπό τό Γραφεῖο του μέ

όργη καί τοῦ συνέστησε νά ταπεινωθῆ. Ὁ Ρωμανίδης τοῦ ἀντεῖπε ὅτι αὐτό γιά θεολογικά θέματα δέν εἶναι ταπείνωση, ἀλλά δουλοπρέπεια (ἐπ. 13).

Ὁ Ρωμανίδης ἐνεργοῦσε ὡς ὀρθόδοξος θεολόγος, μέ ἀτρόμητο θάρρος καί ἀδούλωτο φρόνημα. Ἔτσι, ἔμεινε χωρίς ἐκκλησιαστική καί θεολογική ἐργασία, χωρίς προστασία ἀπό ἐκκλησιαστικῆς πλευρᾶς, παρά μόνον μέ τήν διατριβή του, ἡ ὁποία, ὅμως, τάραξε τά νερά καί συνετέλεσε στήν ἀπελευθέρωση τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας ἀπό τήν αἰχμαλωσία της στήν θεολογία τῆς Δύσεως. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀμερικῆς Μιχαήλ τόν ἐπόμενο μήνα πέθανε καί ὡς Ἀρχιεπίσκοπος ἀναδείχθηκε ὁ Ἰάκωβος.

Τόν Αὐγούστο τοῦ 1959, ὁ Ρωμανίδης, δύο χρόνια μετά τήν ἔγκριση τῆς διδακτορικῆς του διατριβῆς, σκοπεύει νά ἀσχοληθῆ μέ τήν ὑψηγοσία του στήν Ἀθήνα καί ὡς θέμα ἐπιλέγει τόν Ρετάνιους, ἕναν Ἰησουῖτη θεολόγο (Ὁρλεάνη 1583-Παρίσι 1652), προκειμένου νά ἀνιχνευθῆ «ἡ ἐπιρροή τοῦ Ρετάνιους ἐπί μερικῶν αἰῶνων καί νά δοῦμε πῶς ἐπηρέασε τήν μεταγενέστερη θεολογία» (ἐπ. 20). Δέν φαίνεται, ὅμως, νά ὀλοκληρώθηκε αὐτή ἡ ἐργασία.

Τό 1966 τελείωσε τήν διατριβή του στό Harvard, χωρίς νά γνωρίζουμε τό θέμα της. Δέν σκοπεύει, ὅμως, νά τήν ὑποβάλῃ γιά νά λάβῃ κάποιο πτυχίο. Γράφει ὅτι θά τήν δημοσιεύσῃ μέ εὐχαριστίες στόν Φλωρόφσκι πού ἦταν σύμβουλος καθηγητής του. Τό ἀξιόλογο εἶναι ὅτι δίνει ἀξία καί προτεραιότητα στό ὀρθόδοξο διδακτορικό του μέ τό ὅποιο θέλει νά συνεχίσῃ τήν σταδιοδρομία του. Γράφει: «Εἶναι σημαντικό τώρα νά συνεχίσω τήν σταδιοδρομία μου ἀρκούμενος στό ὀρθόδοξο διδακτορικό μου. Οἱ ἀνόητοι στόν Τίμιο Σταυρό καί ἄλλοῦ πρέπει νά μάθουν ὅτι δέν χρειάζεται ἀγγλο-σαξονικό διδακτορικό γιά νά εἶναι κάποιος ὀρθόδοξος θεολόγος» (ἐπ. 24).

Ἀπό τήν μικρή αὐτήν ἀναφορά σέ μερικές μελέτες τοῦ Ρωμανίδη, ὅπως ἐξάγεται ἀπό τίς ἐπιστολές του στόν Φλωρόφσκι, φαίνεται καθαρά τό ἐρευνητικό του πνεῦμα, τό θάρρος του καί ἡ ὀρθόδοξη θεολογία του καί μέ τά στοιχεῖα αὐτά ὑπῆρξε ὁ πρῶτος πού βοήθησε τήν θεολογία

στήν Ελλάδα να βρῆ τόν δρόμο της. Βεβαίως, μπορεῖ κανείς να ἐντοπίση καί μερικές ἄλλες μελέτες θεολόγων πού ἔπαιξαν ἕναν ρόλο σέ αὐτήν τήν στροφή, ἀλλά ἡ διατριβή τοῦ Ρωμανίδη γιά τό προπατορικό ἀμάρτημα κτύπησε στό κέντρο τήν ἐκδυτικοποιημένη ἑλληνική Ὀρθοδοξία, πού εἶχε ἐπηρεασθῆ ἀπό τήν σχολαστική καί προτεσταντική θεολογία τῆς Δύσης. Καί αὐτό τό ἔκανε μέ δύναμη καί ἀποφασιστικότητα.

Ἀλλά καί ἡ μετέπειτα θεολογική διδασκαλία τοῦ Ρωμανίδη, ἀκόμη μέχρι σήμερα, δημιουργεῖ ταραχές στήν ἐκκοσμικευμένη ὀρθόδοξη θεολογία, ἀφοῦ προσπαθεῖ να τήν ἀπελευθερώση ἀπό τόν στοχασμό, τήν φαντασία καί τόν ἠθικισμό καί να τήν ὀδηγήσῃ στήν βάση της πού εἶναι ἡ κάθαρση, ὁ φωτισμός καί ἡ θέωση τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ θεολογία τοῦ Ρωμανίδη, πού εἶναι θεολογία τῶν Προφητῶν, τῶν Ἀποστόλων καί τῶν Πατέρων, προκαλεῖ ρήξεις καί δημιουργεῖ ἐχθρούς, ἀπό τήν κατηγορία ἐκείνων πού εἶναι ἐγκλωβισμένοι ἀκόμη στήν δυτική θεολογία καί εὐσέβεια. Τήν μεγάλη προσφορά τοῦ Ρωμανίδη στήν ὀρθόδοξη θεολογία θά τήν δοῦμε καί στήν ἐπόμενη ἐνότητα.

5. Ἐνημέρωση γιά τήν θεολογική καί ἐκκλησιαστική κατάσταση

Ὁ Ρωμανίδης, ὅπως προαναφέρθηκε, σπούδασε στά μεγαλύτερα θεολογικά κέντρα τῆς ἐποχῆς του, ἤτοι τήν Ἀμερική, τό Παρίσι, τό Μόναχο, τήν Ελλάδα. Σέ ὅλες τίς μετακινήσεις του αἰσθανόταν τήν ἀνάγκη να ἐπικοινωνῆ μέ τόν Φλωρόφσκι καί να τόν ἐνημερώνη γιά τήν κατάσταση πού συναντοῦσε. Εἶχε βαθειά γνώση τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας, διέθετε ἐρευνητικό χάρισμα, ἔντονη κριτική σκέψη καί ἀκατάβλητο θάρρος. Δέν ὑποχωροῦσε μπροστά σέ κανένα ἐμπόδιο πού συναντοῦσε στήν ζωή του. Προτιμοῦσε ἀκόμη καί να ἀπολυθῆ ἀπό τίς ἐκκλησιαστικές καί ἀκαδημαϊκές θέσεις του, παρά να ἀρνηθῆ τήν θεολογία του, πού εἶναι θεολογία τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως τήν συνάντησε στίς πρῶτες ἀναζητήσεις του, στόν πρῶτο ὀρθόδοξο «δάσκαλό» του, τόν Φλωρόφσκι, καί τήν συνέχισε στήν μαθητεία του στούς μεγάλους Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας τοῦ 4^{ου} αἰῶνος, στόν ἅγιο Ἰωάννη τόν Δαμασκηνό, τόν ἅγιο Συμεών τόν Νέο Θεολόγο, τόν ἅγιο Γρηγόριο τόν

Παλαμᾶ, τούς ἡσυχαστές τῆς Φιλοκαλίας καί τούς συγχρόνους του ἄσκητές. Θά παρατεθοῦν μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα γιά νά τεκμηριωθῇ αὐτή ἡ ἄποψη.

Ἀπό τίς πρῶτες μελέτες του ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἡ ὀρθόδοξη θεολογία βρίσκεται αἰχμαλωτισμένη στήν σχολαστική καί προτεσταντική θεολογία τῆς Δύσεως. Στήν πρώτη μάλιστα ἐπιστολή του ἀπό τό Παρίσι γράφει στόν Φλωρόφσκι: «Ἐλπίζω ἐμεῖς οἱ Ὀρθόδοξοι νά ἀρχίσουμε νά ξυπνᾶμε. Βλέπω ὅτι ὁ π. Σμέμαν γράφει ἔντονα στό ἄρθρο του γιά τά χάλια τῆς σύγχρονης Ὀρθοδοξίας καί τήν παρανόηση τοῦ ἑαυτοῦ της» (ἐπ. 1). Ἐπίσης, στήν ἴδια ἐπιστολή γράφει ὅτι αἰσθάνεται ὅτι τό πρόβλημα μέ τούς Ὀρθοδόξους εἶναι ὅτι ἀγνοοῦν αὐτό πού ἀναλύει ὁ ἴδιος στό *Προπατορικό Ἀμάρτημα, κατά τόν Ἀπόστολο Παῦλο*, ὅτι δηλαδή ὁ Χριστός κατέστρεψε τόν θάνατο, τόν διάβολο καί τήν φθορά, καί ὅτι αὐτό ἐξακολουθεῖ νά γίνεται στήν μυστηριακή ζωή τῆς Ἐκκλησίας.

Στό Παρίσι συναντήθηκε μέ τήν ρωσική θεολογία καί τῆς ἔκανε κριτική, καίτοι ἦταν στήν ἡλικία τῶν 27 ἐτῶν. Ὁ ἴδιος διηγεῖται στόν Φλωρόφσκι τά σχετικά μέ τίς ἐξετάσεις του στό μάθημα τῆς ρωσικῆς φιλοσοφίας ἐνώπιον τῶν καθηγητῶν. Τό θέμα του ἦταν γιά τόν Ἀλέξη Χομιακώφ καί ἀνέπτυξε τήν ἄποψη ὅτι «δέν ὑπάρχει μοντέρνα ὀρθόδοξη καί ρωσο-ὀρθόδοξη φιλοσοφία εἴτε κοινωνική εἴτε ὀτιδήποτε ἄλλο. Ἡ ὀρθόδοξη θεολογία εἶναι μιά ἀπαίτηση στήν σύνολη ζωή ἑνός ἀνθρώπου καί, συνεπῶς, ἕνα πρόσωπο δέν μπορεῖ νά εἶναι μισός Ὀρθόδοξος καί μισός φιλόσοφος ταυτόχρονα». Οἱ καθηγητές ἔκαναν ἐρωτήσεις καί συζητοῦσαν τό θέμα, ὑποστηρίζοντας τήν ἰδιαιτερότητα τῆς ρωσικῆς ὀρθόδοξης θεολογίας ὅτι δηλαδή «ἀποτελεῖ πρόοδο σέ σχέση μέ τήν πατερική θεολογία καί εἶναι ἀνώτερη ἀπό αὐτήν». Τό ἐπιχείρημά τους στηρίχθηκε στήν ἔννοια τῆς «καθολικότητας» (sobornost) καί τῆς «συντροφικότητας» (togetherness) πού εἶναι καθαρά ρωσικές ἔννοιες. Ὁ Ρωμανίδης ἐπιχειρηματολόγησε ὅτι, πάντα, στά Μοναστήρια ὑπῆρχε τό καθολικό καί ἡ ἔννοια αὐτή δέν μπορεῖ νά ἀποδοθῇ μέ τόν ὄρο universal. Καί γράφει ὁ Ρωμανίδης: «Μετά ἀπό

τέτοια συζήτηση έξεπλάγην πού οί καθηγητές ψήφισαν βαθμό Α' στην έξέταση» (έπ. 11). Παρά τήν διαφωνία πού είχεν μέ τόν μεταπτυχιακό θεολόγο πού έξεταζόταν ένώπιόν τους, δέν μποροῦσαν νά άρνηθοῦν τήν εύφυΐα του καί τήν θεολογική του συγκρότηση.

Όταν ήλθε στην Έλλάδα συνάντησε μιά θεολογία πού είχε έπηρεασθή από τόν σχολαστικισμό τών Παπικῶν, τόν ήθικισμό τών Προτεσταντῶν καί τόν γερμανικό ιδεαλισμό. Οί καθηγητές πού δίδασκαν στίς Θεολογικές Σχολές τῆς Έλλάδος είχεν σπουδάσει στην Δύση καί τήν Ρωσία καί μετέφεραν τήν νοοτροπία πού συνάντησαν εκεί. Ο Ρωμανίδης μέ τήν εύφυΐα του καί τήν δυνατή όρθόδοξη ύποδομή κατάλαβε όλο αυτό τό κλίμα καί έγραψε τίς κριτικές έντυπώσεις του στον Φλωρόφσκι. Οί παρατηρήσεις του είναι καυστικές.

Ο Ρωμανίδης, όταν ζοῦσε στην Έλλάδα καί έτοιμάζε τήν διατριβή του, πήγε στό Άγιον Όρος γιά νά συζητήσει τά θέματα πού έθιγε στην μελέτη του, άναζητώντας κάποιους πού θά τόν στήριζαν στό θέμα αυτό. Στο Άγιον Όρος έντυπωσιάσθηκε από τήν ζωή τών μοναχῶν, ώστε θά γράψη στον Φλωρόφσκι: «Οί μόνοι σωστοί Όρθόδοξοι πού συνάντησα ήταν λίγοι μοναχοί στό Άγιον Όρος (προφανῶς έννοεῖ τόν π. Θεόκλητο Διονυσιάτη καί τούς Διονυσιάτες μοναχούς) πού άπεχθάνονται τόν Άνδροῦτσο καί τόν Τρεμπέλα καί τά Πανεπιστήμια, γενικά, καί όντως σκέφτονται μέ πατερικούς όρους. Αυτό τό κάνουν άκόμη καί οί πιό άδαεῖς μοναχοί». Άλλά καί έδῶ παρατηρεῖ εύστοχα ότι «τό μόνο μειονέκτημά τους είναι ότι είναι έντελῶς άποκομμένοι από τίς σύγχρονες μορφές τῆς δυτικῆς θεολογίας» (έπ. 11), έννοώντας προφανῶς ότι δέν γνώριζαν τίς άπόψεις τοῦ σχολαστικισμοῦ τών Παπικῶν καί τοῦ ήθικισμοῦ τών Προτεσταντῶν, πού έπηρεάσαν καί τήν Όρθοδοξία στην Έλλάδα.

Άντίθετα μέ ό,τι επικρατεῖ στίς Θεολογικές Σχολές καί στην Ίεραρχία, ό Ρωμανίδης βλέπει νά επικρατῆ τό πατερικό φιλοκαλικό πνεῦμα στους παλαιοημερολογίτες τῆς Έλλάδος, οί όποῖοι «είναι οί άληθινοί εύλαβεῖς Όρθόδοξοι μέ τήν παραδοσιακή έννοια τοῦ όρου, τηροῦν όλες τίς έορτές καί τά λειτουργικά έθιμα πολύ πιστά». Στά σπίτια τών παλαιο-

ημερολογιτῶν βρίσκει κανείς τήν Φιλοκαλία καί μεταφράσεις πατερικῶν ἔργων, ἐνῶ στά σπίτια τῶν Χριστιανῶν «τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας» βρίσκει κανείς βιβλία καθολικῶν καί προτεσταντῶν, «ἀλλά οὔτε ἔστω καί ἕναν Πατέρα τῆς Ἐκκλησίας» (ἐπ. 14).

Βέβαια, τήν ἀλλοίωση τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως τήν συνάντησε καί στήν Ἀμερική στίς ὀρθόδοξες κοινότητες. Θά σημειωθοῦν μερικά στοιχεῖα πού ἀνευρίσκονται στίς ἐπιστολές πρὸς τόν Φλωρόφσκι.

Γιά τούς περισσοτέρους Ὀρθοδόξους γράφει ὅτι ἐπιδιώκουν νά λύσουν τά προβλήματα μέ τό νά συλλέγουν περισσότερα χρήματα καί νά κάνουν καλύτερη ὀργάνωση, χωρίς νά σκέπτονται ὅτι ἡ ρίζα ὄλων τῶν προβλήματων εἶναι ἡ κακή θεολογία (ἐπ. 10).

Ἀναφέρει στόν Φλωρόφσκι τά σχετικά μέ τόν θάνατο τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀμερικῆς Μιχαήλ, ἀλλά ἀναμένει νά μάθη περισσότερα τήν ἐπόμενη ἐβδομάδα. Τοῦ μεταφέρει τά ὅσα ἔγραψαν οἱ ἐφημερίδες. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μιχαήλ «βρισκόταν στό Salt Lake City παρακολουθώντας τὸ κληρικολαϊκὸ συνέδριό μας ὅταν ἀρρώστησε καί ἤρθε ἀεροπορικῶς στήν Νέα Ὑόρκη γιά ἐπείγουσα ἐγχείρηση. Ἀφαίρεσαν ἕνα τμῆμα τοῦ παχέος ἐντέρου. Ἡ ἐγχείρηση πέτυχε, ἀλλὰ ἔπαθε καρδιακή ἀνακοπή καί πέθανε ξαφνικά. Ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται, μόνον ὁ γιατρὸς του ἦταν παρὼν ἐκείνη τὴν στιγμή. Βεβαίως, ὅλα αὐτὰ μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ λανθασμένα» (ἐπ. 18). Ἐνδιαφέρεται γιά τήν ἐκλογή τοῦ νέου Ἀρχιεπισκόπου Ἀμερικῆς, γιατί «πολλὰ ἐξαρτῶνται πραγματικά ἀπὸ μιά καλή ἐκλογή» (ἐπ. 18). Δείχνει τήν προτίμησή του γιά τόν Μητροπολίτη Μελίτης Ἰάκωβο νά ἐκλεγῆ στόν θρόνο τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀμερικῆς, πού τελικά ἐξελέγη: «Νομίζω ὅτι ἔχει τὶς περισσότερες πιθανότητες καὶ μᾶλλον τὰ καλύτερα προσόντα» (ἐπ. 18).

Ἡ κριτικὴ τοῦ Ρωμανίδη, ὅπως φαίνεται στίς ἐπιστολές του πρὸς τόν Φλωρόφσκι, ἐπεκτείνεται καί στήν Θεολογικὴ Σχολή τοῦ Τιμίου Σταυροῦ Βοστώνης, μέ τίς ἀλλαγές στοὺς καθηγητές, μέ τήν ἀπόλυση τοῦ Φλωρόφσκι κλπ. Ὁ τότε Ἀρχιεπίσκοπος Ἰάκωβος εἶχε τήν ἄποψη ὅτι ὁ Σχολάρχης πρέπει νὰ εἶναι γεννημένος στήν Ἀμερική. Καί σημειώνει ὁ Ρωμανίδης: «Αὐτό πού συμβαίνει εἶναι ὅτι αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι εἰσάγουν

μιά μορφή ὀρθόδοξου ἔθνικισμοῦ ἀπό τήν ἀνάποδη, ἀντί νά διδάσκουν τήν Ὀρθοδοξία σέ διεθνεῖς κατηγορίες. Νομίζω (γράφει στόν Φλωρόφσκι) ὅτι εἶναι σημαντικό στίς ἐπαφές σας μέ κόσμο στήν Ἑλλάδα νά τονίζετε συνεχῶς ἔντονα τό πόσο ἀνόητη εἶναι αὐτή ἡ ἰδέα περί ἀμερικανογέννητου Σχολάρχου» (ἐπ. 25). Ἡ κατάσταση στήν Σχολή δέν εἶναι καλή, ἀφοῦ ὁ Σχολάρχης μέ ἄλλους Ἱερεῖς βγάζουν τά ράσα καί συμμετέχουν σέ κακόφημα κέντρα γιά νά διασκεδάσουν. Καί καταλήγει κριτικά: «Ἴσως εἶμαι παλαιῶν ἰδεῶν, ἀλλά αὐτά εἶναι ἀπλῶς σύμβολα τῆς μελλοντικῆς κατεύθυνσης τῆς ὀρθόδοξης εὐσέβειας στήν Ἀμερική πού δέν μπορεῖ νά εἶναι κάτι περισσότερο ἀπό ἀντανάκλαση τῆς μελλοντικῆς ὀρθόδοξης θεολογίας» (ἐπ. 25). Ὅσοι ἔκριναν τόν Ρωμανίδη ἐξωτερικά, ἐπειδή δέν φοροῦσε ράσο, ἀφοῦ ἦταν Κληρικός τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς, βλέπουν ἐδῶ τήν παραδοσιακότητα τοῦ Ρωμανίδη καί πόσο τόν ἔκριναν ἄδικα.

Γενικά, ὁ Ρωμανίδης γράφοντας στόν Φλωρόφσκι γιά τήν κατάσταση τῆς θεολογίας πού ἐπικρατεῖ στήν Εὐρώπη, τήν Ἑλλάδα καί τήν Ἀμερική κάνει εὐστοχες καί πατερικότερες παρατηρήσεις. Γράφει χαρακτηριστικά:

«Δυστυχῶς ἐμεῖς οἱ σύγχρονοι Ὀρθόδοξοι ἔχουμε χάσει ἐντελῶς τό νόημα τῆς διάκρισης μεταξύ αἵρεσης καί Ὀρθοδοξίας ἀκριβῶς, ἐπειδή ἔχουμε διαζεύξει τήν θεολογία ἀπό τήν εὐσέβεια καί προσπαθοῦμε νά γίνουμε εὐσεβεῖς χωρίς τήν καθοδήγηση τοῦ ὀρθοδόξου δόγματος, καί ἔτσι ἔχει καταστῆ ἐφικτό ἄνθρωποι μέ ἀσυνείδητες αἰρετικές προϋποθέσεις νά ὀρίζουν τό ὑπόδειγμα τῆς σύγχρονης ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, ἰδιαίτερα σέ αὐτή τήν χώρα» (ἐπ. 13).

Διαβάζοντας κανεῖς τίς ἐπιστολές αὐτές πού ἔχουν ἕναν εὐφυῆ ἀποστολέα καί ἀνερχόμενο μεγάλο δογματολόγο (Ρωμανίδη) καί παραλήπτη ἕναν κορυφαῖο θεολόγο (Φλωρόφσκι), ἀλλά διαβάζοντας καί ὅλα τά ἔργα τοῦ Ρωμανίδη αὐτῆς τῆς περιόδου, πού βρίσκεται στήν ἡλικία περίπου τῶν 30 ἐτῶν, θαυμάζει τήν θεολογική του παιδεία, ἀλλά καί τήν πατερική του σκέψη. Σέ μιᾶ ἐπιστολή του ἀναφερόμενος στήν θεολογική κατάσταση πού ἐπικρατεῖ στήν σύγχρονη Ὀρθοδοξία καί ἔχοντας

ὕπ' ὄψη του τήν ἀλλοτριώσή της, κάνει μιά εὔστοχη παρατήρηση:

«Οἱ Ὁρθόδοξοι σήμερα δέν εἶναι ικανοποιημένοι μέ τά μέσα τῆς σωτηρίας πού τούς ἔδωσε ὁ ἴδιος ὁ Κύριος καί προσπαθοῦν νά ἐφεύρουν καινούριους καί πιό βολικούς τρόπους. Ἀντί νά ἀποδέχωνται αὐτό πού ἔχει κάνει γί' αὐτούς ὁ Κύριος, λένε στόν Θεό τί θά ἔπρεπε νά εἶχε κάνει, καί μάλιστα προσπαθοῦν νά κάνουν τήν δουλειά τοῦ Θεοῦ μέ πολύ καλύτερο τρόπο, ἔτσι νομίζουν, ἀπό ὅ,τι θά ἔκανε ὁ Θεός» (ἐπ. 13). Αὐτή ἡ παρατήρηση μᾶς θυμίζει παρόμοιες ἀπόψεις τίς ὁποῖες ἀπέδωσε ὁ Ντοστογιέφκι στόν Μέγα Ἱεροεξεταστή, στό βιβλίο «Ἀδελφοί Καραμάζωφ».

Ἀσφαλῶς ὁ Ρωμανίδης ἐδῶ ἀναφέρεται στόν ἠσυχασμό πού συνδέεται στενά μέ τήν μυστηριακή ζωή τῆς Ἐκκλησίας, πού ἐγκαταλείπεται ἀπό τούς Ὁρθοδόξους γιά νά προσλάβουν τρόπους παπικούς καί προτεσταντικούς.

Ὁ Ρωμανίδης βλέποντας αὐτήν τήν ἀλλοτριώση, πού γίνεται ἀπό τούς «πλαστογράφους τοῦ ὀρθοδόξου πνεύματος» δέν μπορεῖ νά συμβιβασθῆ, ἀλλά προτιμᾷ, ὡς δυνατός Καππαδόκης, νά πολεμήσῃ μέ τήν δύναμη τοῦ Θεοῦ. Γράφει: «Σέ αὐτήν τήν κατάσταση ἀντιμετωπίζει κάποιος τόσα πολλά προβλήματα. Πρέπει νά γυρίσῃ τήν πλάτη καί νά ἐπιτρέψῃ στούς πλαστογράφους τοῦ ὀρθοδόξου πνεύματος νά συνεχίσουν τό ἔργο τους φθείροντας τίς παραδόσεις μας ἢ νά πολεμήσῃ μέχρι τό τέλος; Φυσικά καί πρέπει νά πολεμήσῃ ἀλλά πῶς καί μέ τήν βοήθεια ποιοῦ ἐκτός ἀπό αὐτήν τοῦ Κυρίου;» (ἐπ. 13).

Ὁ Ρωμανίδης σέ ὅλη του τήν ζωή πολεμοῦσε μέ ζῆλο καί ἀποφασιστικότητα ἐναντίον τῶν ἀλλοιώσεων τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καί παραδόσεως καί ἐναντίον τῶν ποικιλωνύμων «πλαστογράφων» τῆς ὀρθοδόξου ζωῆς καί τῆς Ρωμηοσύνης, ὅπουδήποτε καί ἂν βρισκόταν, εἴτε στήν ἔδρα τοῦ Πανεπιστημίου, εἴτε στά Συνέδρια, εἴτε στούς θεολογικούς διαλόγους εἴτε στίς προσωπικές συζητήσεις. Ἦταν ἕνας μαχητής Ὁρθόδοξος, ἄριστα θεολογικά καί ιστορικά καταρτισμένος, ἀλλά καί ἄριστα ἐνημερωμένος, μέ ἀπέραντη μνήμη, γνώση ιστορική καί θεολογική καί ἀπαράμιλλο θάρρος.

6. Ένδιαφέρον για την Όρθοδοξία στην Άμερική καί την πορεία τῶν θεολογικῶν διαλόγων

Τόσο τόν Ρωμανίδη ὅσο καί τόν Φλωρόφσκι τούς ἀπασχολεῖ ἡ σύγχρονη κατάσταση τῆς Όρθοδόξου Έκκλησίας, ἀφοῦ πολλοί Κληρικοί καί θεολόγοι ἔχουν ἐπηρεασθῆ τόσο ἀπό τόν σχολαστικισμό τοῦ Παπισμοῦ ὅσο καί ἀπό τόν ἠθικισμό τοῦ Προτεσταντισμοῦ. Τούς στενοχωρεῖ ἡ κατάσταση στήν σύγχρονη ἐκκλησιαστική ζωή, γενικά, στόν κόσμο ἀλλά καί στήν Άμερική. Τά κοινά ἐνδιαφέροντά τους γιά τήν κατάσταση στήν Άμερική, ἀλλά καί ἡ πορεία τῆς θεολογικῆς καί ἐκκλησιαστικῆς ὀρθόδοξης ζωῆς τούς κάνουν νά συζητοῦν μαζί καί νά χαράσσουν τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο θά δράσουν. Αυτό εἶναι δεῖγμα τῆς μεγάλης ἐνότητας πού ὑπῆρχε μεταξύ τους.

Ἡ ἐκκοσμίκευση στήν Έκκλησία φαίνεται ἀπό τήν παρακμή τοῦ μοναχισμοῦ. Ἡδη ὁ Ρωμανίδης γράφει γι' αὐτό τό θέμα σέ ἐπιστολή του πρὸς τόν π. Θεόκλητο Διονυσιάτη, ἡ ὁποία δημοσιεύθηκε μέ πρωτοβουλία τοῦ παραλήπτη καί προκάλεσε τήν ἀντίδραση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀμερικῆς Μιχαήλ. Στήν ἐπιστολή αὐτή ἔκανε λόγο γιά τήν δυνατότητα μεταφύτευσης στήν Άμερική μιᾶς μοναχικῆς κοινότητας ἀπό τό Ἅγιον Όρος «ὥστε νά χρησιμεύση ὡς πυρήνας γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς πνευματικῆς ζωῆς στόν λαό μας σέ παραδοσιακές βάσεις» (ἐπ. 13). Χωρίς μοναχισμό καί ἡσυχαστική παράδοση ἀλλοιώνεται ἡ Έκκλησία. Γράφει σέ μιᾶ ἐπιστολή του: «Ἀναμένουμε ἀπό τήν Έκκλησία μας νά εἶναι κάτι, τό ὁποῖο, δογματικά, δέν εἶναι, καί προσπαθοῦμε νά καταργήσουμε αὐτό πού δογματικά, πραγματικά, εἶναι. Σίγουρα αὐτός εἶναι ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖο ὁ μοναχισμός ἔχει παρακμάσει τόσο, καί ἐπίσης ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖο ἀκτιβιστικά καί συναισθηματικά κινήματα, ὅπως ἡ Ζωή, ἔχουν γίνει ἀναγκαῖα στήν ἐκκλησιολογία ὀρισμένων ἀνθρώπων» (ἐπ. 10).

Ό Ρωμανίδης πέρα ἀπό τήν μεταφύτευση ἐνός ὀρθοδόξου ἡσυχαστικοῦ μοναχισμοῦ στήν Άμερική, γιά νά διδάσκη στούς Χριστιανούς τήν μέθοδο τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως, προτείνει στόν Φλωρόφσκι νά

λαμβάνουν οι θεολογικοί «ήγέτες του μέλλοντος στην Αμερική» ὀρθόδοξο διδακτορικό. Γνωρίζει ότι μερικοί Ὀρθόδοξοι κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές σέ «μή Ὀρθόδοξες σχολές» καί γι' αὐτό «δέν ἔχουν κάποια επίσημη διασύνδεση μέ τόν ὀρθόδοξο κόσμον τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης». ἔτσι, παρακινεῖ τόν Φλωρόφσκι νά κινηθῆ πρός τήν κατεύθυνση αὐτή γιά τό μέλλον τῆς Ἀμερικῆς (ἐπ. 25).

Τόν στενοχωρεῖ ἡ κατάσταση στήν Θεολογική Σχολή τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ἀπό ἐκεῖ πού θά ἔπρεπε νά βγαίνουν οἱ Κληρικοί πού θά ποιμαίνουν τό ποίμνιο στήν Ἀμερική. Γράφει: «Στενοχωριέμαι πού βλέπω ὅτι δέν δίδεται κάποιο συγκεκριμένο πρόγραμμα καί κατεύθυνση στήν Θεολογική μας Σχολή» (ἐπ. 16). Τόν θλίβει ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἀντιμετωπίζει ἡ Ἀρχιεπισκοπή Ἀμερικῆς τήν θέση τοῦ Σχολάρχου στήν Θεολογική Σχολή, ἀλλά καί τήν νοοτροπία τῶν Κληρικῶν του (ἐπ. 25).

Ἐπίσης, στενοχωρεῖται γιά τήν κατάσταση τῶν θεολογικῶν περιοδικῶν μέ τά ὁποῖα μορφώνονται οἱ Κληρικοί. «Λυπᾶμαι πολύ γιά τήν Θεολογία. Ἔστειλα ἕνα σημείωμα γιά αὐτό στόν Καρμίρη, ἀλλά καμμιά ἀπάντηση. Πρίν ἀπό αὐτό εἶχα στείλει ἄλλο ἕνα σημείωμα χωρίς ἀπάντηση» (ἐπ. 16). Ζητᾶ τήν γνώμη τοῦ Φλωρόφσκι γιά τό περιοδικό *Greek Orthodox Theological Review*, καθώς ἐπίσης ἐκφράζει καί τήν δική του ἀποψη ὅτι «ἔμοιαζε ἀρκετά ἐντυπωσιακό». Βεβαίως, διατυπώνει τήν ἀγωνία του ὅτι σπανίζουν οἱ ὀρθόδοξοι πού θά γράφουν στό περιοδικό. Καί στήν συνέχεια κάνει μιά ἐκπληκτική παρατήρηση: «Υπάρχουν τόσο λίγοι ἀληθινοί Ὀρθόδοξοι θεολόγοι καί τόσο πολλοί ἐπιφανειακοί, ὅλοι ἐκφράζοντας ιδέες τόσο ἀντίθετες πού ἀναρωτιέμαι τί ἀκριβῶς εἶναι ἡ Ὀρθοδοξία σήμερα» (ἐπ. 3).

Ἀπασχολεῖ τόν Ρωμανίδη ἡ κατάσταση πού ἐπικρατεῖ στίς ὀρθόδοξες κοινότητες τῆς Ἀμερικῆς. Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού προσκαλεῖ τόν Φλωρόφσκι στήν Savannah, ἐξ ὀνόματος τοῦ ἱερέα τῆς κοινότητος, γιά νά ὀμιλήσῃ στό Κέντρο Νεότητος, πού ἔχει τό μεγαλύτερο σέ ὅλη τήν πολιτεία τῆς Georgia ἀθλητικό κέντρο καί κλειστό ἀθλητικό γήπεδο, κατά τίς ἑορτές πού κάνουν πρός τιμήν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Στήν ὀμιλία θά προσκληθοῦν Κληρικοί καί λαϊκοί ἀπό τήν Φλόριντα μέχρι τήν

Βόρεια Καρολίνα, καθώς επίσης «οι τοπικοί έτερόδοξοι Κληρικοί και επίσημοι» (έπ. 15). Ο Ρωμανίδης λυπήθηκε πού δέν μπόρεσε νά πάη ο Φλωρόφσκι καί νά όμιλήση (έπ. 16).

Τά βιβλία πού κυκλοφοροϋν από Όρθοδοξους δέν έχουν ιδιαίτερη αξία. Γράφει: «Στήν Έλλάδα έχουν μέτρια γνώμη για τό βιβλίο δογματικής τοϋ πατρός Ίωάννη Παπαδόπουλου. Τό βιβλίο τοϋ Γερασίμου Παπαδόπουλου για τήν έλληνική φιλοσοφία έχει γίνει τό συνηθισμένο αντικείμενο άνεκδότων» (έπ. 16).

Ο Ρωμανίδης, όπως φαίνεται στην άλληλογραφία του μέ τόν Φλωρόφσκι, ένδιαφέρεται έντονα καί για τούς διαλόγους μέ τούς έτεροδόξους. Ο Φλωρόφσκι, όπως εΐναι γνωστόν, ήταν από τούς πρωτεργάτες στό Παγκόσμιο Συμβούλιο Έκκλησιών στόν τομέα *Πίστις καί Τάξις*.

Σέ μιά έπιστολή του αναφέρεται στό ένδιαφέρον τοϋ Φλωρόφσκι για «τήν ένωμένη Όρθοδοξία» καί για τό ότι πρόσ τόν σκοπό αυτό καταστρώνει σχέδια για τήν ίδρυση ενός όρθοδόξου κολλεγίου άνθρωπιστικῶν σπουδῶν. Φαίνεται ότι ο Φλωρόφσκι σέ έπιστολή πού απέστειλε στόν Ρωμανίδη εξέφρασε τίς σκέψεις του για τό θέμα αυτό. Ο Ρωμανίδης κατ' άρχάς γράφει ότι εΐναι «ένθαρρυντικές» οι σκέψεις αυτές για τήν «ένωμένη Όρθοδοξία». τουλάχιστον άφοϋ άρχισαν νά διαδίδωνται, γράφει στόν Φλωρόφσκι ότι έλπίζει «νά λυθοϋν σταδιακά τά προβλήματα σας μέ τίς έλληνικές υπεκφυγές», αλλά έκφράζει καί τόν προβληματισμό του ότι, άν καί «άκούγεται υπέροχη» ιδέα, έν τούτοις δέν εΐναι «άρκετά προχωρημένη για νά άνταποκριθῆ στις άμεσες άνάγκες μας». Έπίσης σημειώνει: «Η πρόοδος μας στην Άμερική γίνεται μέ άρκετά άργό ρυθμό» (έπ. 2).

Σέ άλλη έπιστολή του αναφέρεται στό Συνέδριο πού έγινε στό Έβανστον καί τοϋ μεταφέρει τόν ένθουσιασμό τοϋ Καρμίρη, τόν όποιο συνάντησε στό Παρίσι, για τό ότι «αυτή τήν φορά οι Όρθόδοξοι εΐχαν ένωμένο μέτωπο» καί ή προσφορά τοϋ Φλωρόφσκι σέ αυτό ήταν μεγάλη. «Φαινόταν έξαιρετικά ένθουσιασμένος (ο Καρμίρης) όταν μιλοϋσε για τήν συνεισφορά σας στην υπόθεση» (έπ. 3).

Μεταφέρει στόν Φλωρόφσκι τήν άποψη τοϋ νέου Αρχιεπισκόπου

Ἀθηνῶν Θεοκλήτου καί τῆς Ἱερᾶς Συνόδου γιά τήν συνάντηση τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν στήν Ρόδο τό 1959. Γράφει ὁ Ρωμανίδης: «Πότε θά γίνη ἡ ἐπόμενη συνάντηση τοῦ ΠΣΕ; Πιστεύω ὅτι ὁ νέος Ἀρχιεπίσκοπος θά εἶναι ἐναντίον τῆς Ρόδου. Ἡ Ἱερά Σύνοδος ἦταν ἐντελῶς ἐναντίον τῆς ιδέας» (ἐπ. 7). Σέ ἄλλη ἐπιστολή ἐρωτᾷ τόν Φλωρόφσκι: «Τί ἀπέγινε ἡ ἐλληνική συμμετοχή στό ΠΣΕ;» (ἐπ. 14).

Σέ μεταγενέστερη ἐπιστολή του σαφέστατα ἐκφράζει τίς ἀνησυχίες του γιά τίς ἐπιπτώσεις πού θά ἔχη «τό οἰκουμενικό Ἴνστιτούτο τῆς Ἱερουσαλήμ στήν τοπική Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία». Αὐτό πού γράφει εἶναι συνέχεια προσωπικῆς συζήτησης πού εἶχε γίνει μέ τόν Φλωρόφσκι καί τίς πληροφορίες πού τοῦ εἶχε μεταφέρει, ὅτι «συμφώνησαν νά γίνη μιὰ προσπάθεια νά ὑπάρχη κοινή ἀγία Τράπεζα, ἀντί γιά ξεχωριστές». Καί στήν συνέχεια ὁ Ρωμανίδης γράφει: «Ἄν τό δεχθοῦν αὐτό οἱ Ὁρθόδοξοι, θά εἶναι ἀνοιχτός ὁ δρόμος γιά τούς Ρωμαίους (Παπικούς) καί τούς Προτεστάντες νά διεκδικήσουν ὅλα τά Ἱερά τῆς Ἱερουσαλήμ, τά ὅποια ἐλέγχουν οἱ Ὁρθόδοξοι. Δέν ἔχω ἐμπιστοσύνη στά ἀπώτερα κίνητρα τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν. Λυπᾶμαι, ἀλλά ἀπλῶς δέν ἔχω» (ἐπ. 25).

Ὁ Ρωμανίδης εἶχε στέρεη πατερική γνώση, ἐκκλησιαστική συνείδηση, ἐπαφή μέ τήν πραγματικότητα καί μεγάλη εὐφυΐα. Δέν ἀρνεῖτο τόν θεολογικό διάλογο μέ τούς ἑτεροδόξους, ἀλλά ἤθελε νά γίνεται μέσα σέ ἐκκλησιαστικά πλαίσια.

Συμπεράσματα

Οἱ διασωθεῖσες ἐπιστολές τοῦ Ρωμανίδη πρὸς τόν Φλωρόφσκι εἶναι σημαντικές, γιατί παρουσιάζουν τήν σχέση καί τήν ἐπικοινωνία μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν μεγάλων θεολόγων τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος. Διαβάζοντας κανεῖς αὐτές τίς ἐπιστολές καταλαβαίνει ὅτι ὁ Ρωμανίδης ἦταν μαθητής τοῦ Φλωρόφσκι, αὐτός τόν καθοδήγησε στίς πρῶτες θεολογικές του μελέτες καί ἀναζητήσεις, ὁ δέ Ρωμανίδης τόν σεβόταν ὑπερβολικά καί τόν ἐνημέρωνε γιά τά πάντα. Καί αὐτό εἶναι σημαντικό, γιατί μέχρι τώρα ἀμφισβητεῖτο ἡ θεολογική σχέση τοῦ Ρωμανίδη μέ τόν

Φλωρόφσκι. Καί τό χειρότερο εἶναι ὅτι, ἐνῶ ἀπό μερικούς συγχρόνους θεολόγους ἐπαινεῖται τό θεολογικό ἔργο τοῦ Φλωρόφσκι, ἐν τούτοις ἀπό τούς ἴδιους περιφρονεῖται τό θεολογικό ἔργο τοῦ Ρωμανίδη.

Βέβαια, ὅταν τελικά διαβάση κανείς συγκριτικά τό θεολογικό ἔργο τῶν δύο αὐτῶν ἀνδρῶν, καταλαβαίνει ὅτι ἔχουν κοινά σημεῖα, γιατί ὁμιλοῦν γιά τήν ἀξία τῶν ἁγίων Πατέρων, γιά τήν σημασία τῆς νηπτικῆς παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας, γιά τήν διαχρονική σημασία τοῦ ἑλληνισμοῦ -στήν πραγματικότητα γιά τόν λεγόμενο ἐκχριστιανισμένο ἑλληνισμό- γιά τήν βαβυλώνεια αἰχμαλωσία τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως στήν δυτική παράδοση, γιά τήν ἀλλοίωση σέ μερικά σημεῖα τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως ἀπό τήν ρωσική θεολογία, γιά τήν ἀξία τῆς Φιλοκαλίας κλπ. Ὅμως, ὁ Ρωμανίδης προχώρησε τό θέμα τονίζοντας τήν ἀξία τῆς ἐμπειρίας, ὅπως φαίνεται στήν ἡσυχαστική παράδοση, ἀλλά καί τήν ἐνότητα τῶν Ρωμαίων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, γιατί θεωροῦσε ὅτι ἡ Ρωμαϊκή Αὐτοκρατορία εἶχε ἐξελληνισθῆ πρὶν τόν ἐκχριστιανισμό της καί ὅτι οἱ πρῶτοι Πατέρες εἶχαν ἐνότητα πίστεως, πράγμα πού ἀλλοιώθηκε μέ τήν κάθοδο τῶν Φράγκων.

Πιο συγκεκριμένα, ὁ Φλωρόφσκι ἔδινε μεγάλη σημασία στούς Ἑλληνας Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, προφανῶς γιά νά κρίνη τήν θεωρία τοῦ Ἀλέξη Χομιακώφ καί τῶν Ρώσων, ὅτι δηλαδή ἡ σχολαστική θεολογία εἶναι ἀνώτερη ἀπό τήν πατερική θεολογία καί ἡ ρωσική θεολογία ἀνώτερη καί ἀπό τίς δύο αὐτές θεολογίες. Ἐπίσης, ὁ Φλωρόφσκι ἔδινε μεγάλη βαρύτητα στήν διδασκαλία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ καί ὑπογράμμιζε τήν ἀξία τοῦ βιβλίου τῆς Φιλοκαλίας. Ὁ Ρωμανίδης ἔχει καί τά τρία αὐτά σημεῖα στήν θεολογία του, ἀλλά προχώρησε τά θέματα βαθύτερα. Τόνισε τήν ἀξία τῶν Ρωμαίων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, προκειμένου νά δείξη τό κακό πού προξένησαν στήν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας οἱ Φράγκοι θεολόγοι. Ἐπίσης, εἶδε τήν μεγάλη ἀξία τῆς θεολογίας τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ καί τήν ἀξία τῆς Φιλοκαλίας, ἀναλύοντας περισσότερο τήν οὐσία τοῦ ἡσυχασμοῦ, πού συνίσταται στήν κάθαρση, τόν φωτισμό καί τήν θέωση, ἔκανε λόγο γιά τήν ἡσυχία, τήν νοερά προσευχή καί τήν θεωρία-θέα τῆς δόξης τοῦ

Θεοῦ. Αυτό σημαίνει ὅτι προχώρησε τίς θεολογικές θέσεις τοῦ Φλωρόφσκι ἀκόμη περισσότερο καί εἶδε τήν πρακτική διάσταση τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως στήν πορεία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τήν θέωση.

Οἱ ἐπιστολές αὐτές φανερώνουν τήν στενή ἐπικοινωνία δύο μεγάλων καί κορυφαίων θεολόγων τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος καί τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, δηλαδή τοῦ π. Γεωργίου Φλωρόφσκι καί τοῦ π. Ἰωάννου Ρωμανίδα, καί οἱ ὁποῖοι μέ τό ἔργο τους βοήθησαν νά ἐλευθερωθῇ ἡ ὀρθόδοξη θεολογία ἀπό τήν βαβυλώνεια αἰχμαλωσία της στήν σχολαστική, ἠθικιστική καί ἰδεαλιστική νοοτροπία τῆς Δύσεως.